

Brottning som folklig lek

Av Mats Hellspong

Brottning och boxning är två sporter med en likartad härstamning. Båda omtalas från Främre Orientens gamla kulturer årtusendena före Kristi födelse, t. ex. från Assyrien på 2000-talet f.Kr. Båda sporterna finns avbildade på den berömda bågaren från Hagia Triada på Kreta från omkring 1600 f.Kr. Båda tillhörde de ledande olympiska idrotterna i antikens Grekland och båda överfördes senare till Romarrikets mer våldsbetonade folkspektakel. Men det finns också viktiga skillnader. Medan boxningen under medeltiden och den nyare tidens första sekel inte lämnat många spår efter sig, kan man följa brottningens utveckling med relativt rika belägg från flera världsdelar, inte minst Bortre Asiens kulturer, t. ex. Kina, Tibet och Japan (jfr Hellspong 1982).

När det gäller de båda idrotternas förankring i det nordiska bondesamhället är också skillnaderna stora, förvånansvärt stora skulle man vilja tillägga. Boxning har aldrig varit någon utövad idrott i det förindustriella Norden. De uppgifter som finns i traditionen om "näckamp", t. ex. att "picka", är så få att de nästan är negligierbara. Däremot har brottningen i hög grad varit en levande idrott. Får man döma av de isländska sagornas skildringar var brottningen den vanligaste idrottsle-

ken i den medeltida norröna kulturen. När islänningarna samlades till marknad eller ting samlades man också till att se på brottningsmatcher mellan unga män. *Leikfang* stod på Island för brottning på lek. *Fang* eller *fangbrögd* stod för den allvarliga brottningen, den som en krigare måste kunna praktisera om han ställdes vapenlös (Einarsson 1989, s. 141).

Och även i det svenska bondesamhället under 1800-talet var brottning en allmänt utövad idrottslek. Jag skall här försöka se vilka varianter av brottning som utövades på den svenska landsbygden, vilka förbindelser men även kontraster som denna brottning uppvisar gentemot den moderna brottningsporten och vilken roll brottningslekarna kan ha spelat i det gamla agrara samhället.

Johan Götlind talar i sin översikt från 1933 av den folkliga brottningen i Norden om tre slags brottning: ta livtag, ta kragtag och glimabrottning (Götlind 1933, s.16ff). Att *ta livtag* gick ut på att de två brottarna kopplade sina armar om ryggen på motståndaren, oftast med ett krysstag med ena armen över och den andra under motståndarens arm. Så gick man avvaktande, starkt framåtlutade, och sökte få ett tillfälle att slå eller rycka omkull motståndaren. Tekniken överens-

stämmer med en vanlig utgångsställning även i modern brottning.

De övriga två huvudtyperna av brottning kännetecknas båda av att man tar tag i motståndarens kläder. Vid att *ta kragtag* fattar man med händerna i motståndarens rockkrage och söker rycka honom ur balans och slå honom till marken. Vid *glimabrottning* tar man tag i motståndarens bälte eller byxlinning. Ibland tas greppet blott med högra handen medan den vänstra hänger fritt. Glimabrottningen omtalas i de isländska sagorna och har betraktats som ett slags nationalsport på Island in i modern tid. Den kräver i jämförelse med att ta livtag mindre av rå styrka och mer av balans och tekniskt kunnande.

Johan Götlind nämner även den sk bältespänningen, som en tänkbar form av brottning, men stannar för att avvisa den som en alltför osäker och bräcklig tradition. Hans tredelade indelning av brottningsporten går igen hos Carl-Herman Tillhagen (1949) och återfinns även hos 1800-talsupptecknaren P A Säve i hans Gotländska lekar (1948). Säve talar om *takes* genom *rygg-kast*, *armkast* eller *byxekast*, vilket motsvarar Götlinds tre huvudformer. Man skall dock vara uppmärksam på att de tre nämnda författarna står i ett beroendeförhållande till varandra. Götlind följer i mycket Säve och Tillhagen förlitar sig på Götlind.

Götlind går inte närmare in på frågan hur man segrade i en brottningsmatch. Räckte det med att slunga motståndaren till marken eller måste man pressa honom på rygg eller hålla honom i ett sådant läge att han inte kunde röra sig? Hur pass mycket skiftade reglerna lokalt inom den folkliga brottningen i landet? Låt oss pröva svaret på dessa frågor i det uppteck-

ningsmaterial som finns bevarat från den svenska landsbygden. Återspeglar det för övrigt den tredelning i livtag, kragtag och glima, som framträder i de nämnda översikterna?

Innan jag nu går över till en närläsning av uppteckningsmaterialet vill jag gärna understryka, att det är brottningen som idrottslek, låt vara enkel och primitiv, som jag behandlar här. Och inte brottning som slagsmål. Övergången kunde ibland vara oklar. Gustaf Ericson, en av 1800-talets viktigaste folkminnesupptecknare, som ingående behandlat Åkers och Rekarne härader i norra Södermanland på 1830- och 1840-talet, har berört den ofta svävande gränsen mellan ordnad brottning och allmänt slagsmål på följande sätt:

Brottning var en nog allmän öfning, så fort någon folksamling ägde rum. Oftast skedde det af godmodigt nöje och vad, men ock många gånger uppmuntrades till brottning af den som hade hämnd i sinnet — Det hände ofta att räck, väst och halsduk aftogos, och i ifvern sönderrefs skjortan, då leken ofta gick till allvar och ond blod, heldst om man hade horn i sidan till hvarandra.

Det fanns mången hjälte den ingen kunde lägga, men då bränvin fanns, såsom på auktioner, danstillställningar eller andra folksamlingar, så tillämpades ofta ordspråket: många hundar ä haarns död, och många som varit af samma hjälte öfvervundna, sammanrotade sig och grundligt kringklappade honom så att han nära nog naken, blå och blodig fick gå ifrån leken. Då brottning ingick på hederligt sätt, så var allmänheten bådas secundanter och den som nyttjade käringknep blef dömd öfvervunnen. Stora och blodiga slagsmål inleddes ofta genom brottning, men nu sedan spritdryckerna förbjudits vid offentliga folksamlingar och man är bättre klädd så vill ingen inlåta sig i sådana affärer (Ericson, Ur Södermanlands folkliv III, folklekar).

Livtag

Berättelser om denna form av brottning finns från hela landet, men trots allt i rätt begränsad omfattning från landskapen kring Mälaren, där kanske traditionen tidigt tunnats ut. *Livtag* är den vanligaste

benämningen. Särskilt i södra Sverige (Skåne, Småland) är den allmän, men tycks också förekomma i t. ex. Dalarna och Jämtland. Benämningen *ryggtag* (*ryggkast*, i dialektal form t. ex. *röggtaj* eller *röggatag*) har dock också vid spridning i södra och mellersta Sverige. I norra Sverige med början från Värmland i söder har termen *fångtag* (*fångkast*) varit tämligen frekvent. Andra lokala uttryck med släktskap med det traditionella sättet att benämna lekar i bondesamhället är *kastfang* (Vilhelmina, Lappland), *bryta rygg* (Delsbo, Hälsingland) och *knäppa rygg* (Boda, Dalarna).

Att ta livtag innebär som vi sett att de båda brottarna fattar med armarna om varandras ryggar (fig. 1). Det sägs i regel att man skall fatta med den ena armen över motståndarens axel och med den andra under axeln. Det vore nämligen en uppenbar fördel för en brottare att få koppla bägge sina armar under motståndarens; han kan då lättare dra sin partner intill sig och sedan kasta honom. Kopplingen i kryss påpekas som något ovillkorligt i de flesta av uppteckningarna.

En annan regelansmärkning är genomgående i uppteckningarna. Den gäller användandet av benen (*krokben*, *tjuvben*). De flesta sagesmän hävdar att *krokben* inte var tillåtna. Enstaka berättare påstår att *krokben* fick användas, i varje fall om man i förväg kommit överens därom. Något fler sagesmän tycks mena att *krokben* kunde förekomma men att det inte ansågs särskilt hedersamt. Att bruka *krokben* var att använda sig av *knep*, ett ord som hade klart nedsättande innebörd. Somliga förstärker fördömandet genom att kalla *krokben* för *käringknep*. Thorstein Einarsson, som nyligen behandlat den isländska och den norska brottning-

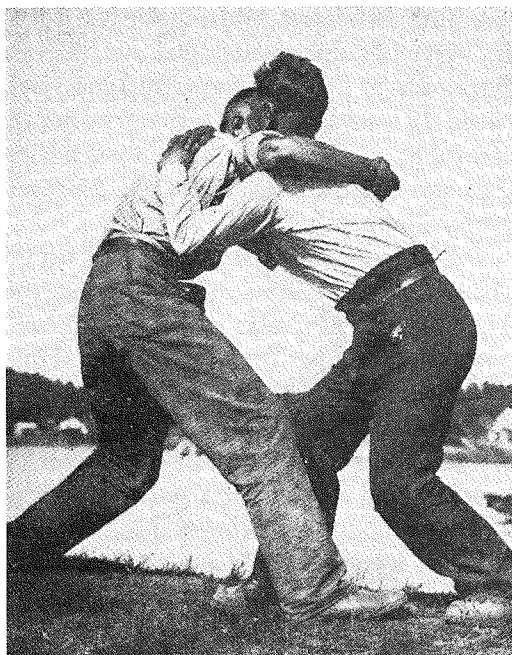

Fig. 1. Livtag. Foto efter Stejskal 1954.

en, meddelar om den folkliga isländska brottningen, att i *livtag* (eller *ryggjeknep-pa*) var, till skillnad från andra brottningformer, alla *knep* strängt förbjudna (Einarsson 1989, s. 147).

Livtagsbrottningen gick nu till så, att brottarna vaggade fram och tillbaka med armarna kopplade runt motståndarens rygg. Man höll överkroppen kraftigt framåtböjd och sökte undvika att dras in mot motståndaren. Detta sätt att brottas förekommer som bekant även i modern brottning. Men den stora skillnaden är att moderna brottare (i den grekisk-romerska stilen) går och rycker varandra längs armarna och söker nya greppmöjligheter. I den traditionella brottningen var greppet redan givet: man kopplade från början ett bestämt grepp, här *livtag*. Det sägs även i någon uppteckning att

man inte fick börja kraftmätningen förrän båda brottarna meddelat att de var klara, d. v. s. fått sitt grepp kopplat. Det rörde sig med andra ord inte om varierad brottnings utan om att man tävlade om vem som bäst kunde utföra ett bestämt grepp eller kast.

Det är symptomatiskt, att själva ordet brottnings inte i allmänhet användes om leken i fråga. Det talas visserligen dialektalt om att *bryggas* (Skåne), *bröggas* (Halland), *brökkas* (Västergötland), *brötas* (Södermanland) och *bråtas* (Medelpad) – ord som rimligen går tillbaka till verbet *bryta* – men det är ändå själva greppen som givit namn åt idrottslekarna: livtag, kragtag, byxtag. Man *tar tag* snarare än *brottnas*. Själva ordet *takas* används som verb på flera håll i betydelsen ta tag eller brottas. Så talar P. A. Säve på Gotland om att *takes* för den folkliga brottningen där vid mitten av 1800-talet (Säve 1948, s. 51). Att *takas* är dock på många håll synonymt med att brottas på skämt, att gnabbas (ULMA 2715, Malung, Dalarna) eller mer planlös brottnings (ULMA 3201, Frostviken, Jämtland). Att *kastas* eller *ryckas* är andra namn på den folkliga brottningen. De understryker ytterligare att det är den stående brottningen som räknas.

Livtagsbrottningen går alltså ut på att slå omkull motståndaren. Om man lyckas förbli stående medan motståndaren kastas till marken har man vunnit. Men det var ganska ovanligt att den fallande inte drog med sig den slående så att bägge tumlade omkull. Vad hände då? Vem är det som vinner? De tidigare författarna ger inga klara besked på den punkten, vilket är förståeligt eftersom uppgifterna bland sagesmännen går isär. Självklart har reglerna kunnat variera både regio-

nalt och från tid till annan.

En majoritet av sagesmännen menar, att segrare var den som vid fallet kom överst. Detta innebär att det bara är själva kastet som räknas: den som hamnar i överläge efter kastet vinner *taget*. Men flera påpekar att man måste kunna hålla kvar motståndaren i underläge en stund för att få räknas som segrare. ”När jag hade fått omkull kamraten på ryggen å hållit honom litet i den ställningen så var jag segrare”, säger en sagesman (f. 1861) från Tveta i Värmland (IFGH 3754). I två belägg betonas att den besegrades axlar måste vara pressade mot marken. Här kan naturligtvis de moderna brottningsreglernas bestämmelser ha påverkat antingen de lokala reglerna eller också den berättande meddelaren. ”Skulderbladsregeln kände man ej till”, säger tvärtom Levi Johansson i en uppteckning från Frostviken i Jämtland 1930 (EU 14668).

Men det finns också flera uppgiftslämnare, som redogör på ett trovärdigt sätt för att den som hamnat i underläge efter ett livtagskast kunde ta sig ur detta och själv vinna genom att pressa ner sin motståndare i ett bestående underläge. I sådana fall är det med andra ord inte bara fråga om ett kast utan om en brottnings som pågår tills den ene måste ge upp eller inte kan röra sig. Jacob Fellman berättar från en resa i Lappmarken vid sekelskiftet 1900:

För att anses såsom segervinnare är det ej nog att bringa denne i nyssnämnda läge, utan han måste äfven kunna kvarhållas deri. Ty om det lyckas den kullkastade att emot den andres vilja ånyo svinga sig upp och tillika slå denne under sig, då är det han, som hemför segern (Fellman 1906, s. 152).

En uppteckning från Boda i Dalarna berättar om samma sak:

Mestadels så förlorade den som kom under då man till sist kom omkull på marken. Detta, att man kom ikull

och under på marken, var dock inte alltid det slutliga avgörandet. Den ena parten som kom under på marken ansåg sig icke dermed genast besegrad. En del brottare som tränat upp sig i hög form, sökte nemligen även fast de räknade komma under i fallet, ändå sedan slingra sig undan på sidan för att sedan så småningom, med uppjudande av all sin vighet och styrka, få sin motpart under sig. Endast så snart som endera parten slutade att kämpa emot ansågs det att han förlorat och motparten vunnit (EU 17430).

Denna beskrivning avser egentligen den andra huvudformen av brottning, kragtagget, men fortsättningen efter fallet och utkorandet av segraren har skett på samma sätt i båda dessa tvekampsformer. Samma sagesman från Boda säger för övrigt om livtaget: "Det var dock vanligt även vid livtag att man sökte övervinna varandra sedan man kommit omkull på marken. Ofta högg den som låg under klackarna i marken så att jordkossorna yrde omkring, varvid den som låg över stundom hade all möda att bibehålla sitt läge ovanpå den andra." Från Frostviken intygar Levi Johansson detsamma:

Lyckas det för den underliggande att svinga sig ovan på och stiga upp, så har han vunnit. Detta gäller för alla former av brottning (EU 14668).

Kragtag

Denna form av brottning är känd från hela landet. (Dock är beläggen relativt få från Mälardalslandskapen även i detta fall.) Benämningen är intressant nog *kragtag* (med dialektala varianter som t. ex. *kravata* eller *kravataj*) i hela landet. Ytterst få alternativa benämningar finns, dock *slängta* (Småland), *armtag* (Dalarne), *armkast* (Lappland) och *ta rök* (Närke).

Vid kragtag fattar man tag i varandras rockkrage eller kavajkrage (fig. 2). "Om man vid kragtag tog för långt upp och satte knoga mot halsen sades det att man tog tjuvtag", heter det från Regna i Östergötland (EU 3693). Kragtaget var i hög

grad ett balansprov, där det gällde att ge akt på motpartens rörelser och göra hastiga motrörelser för att få honom ur balans och kunna kasta honom till marken. Om tex motståndaren sökte rycka åt ett håll kunde man snabbt följa med i rycket för att sedan sätta in ett eget åt samma håll, vilket motståndaren då inte alls hade beredskap för, varför han lätt kunde förlora balansen. Det förefaller också som om toleransen mot krokben var något större vid kragtag än vid livtag. Det ligger också närmare till hands att försöka använda benen vid kragtag, eftersom brottarna där rör sig närmare inpå varandra. Livtagsbrottningen utfördes ju med starkt framåtlutande överkroppar och benen rätt långt från motståndarens.

Medan det vid livtag var en fördel att ha ett lågt kopplat grepp — något man

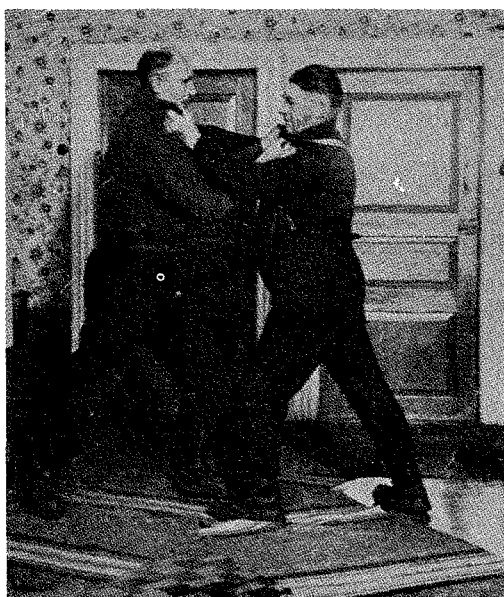

Fig. 2 Kragtag. Foto efter Stejskal 1954.

undvek genom regeln om krysstag – var motsatsen fördelaktig vid kragtag : att fatta högt i motståndarens krage. Med sådant utgångsläge var det lättare att rycka motståndaren med sig. Men detta ”övertag” kunde liksom vid livtag motverkas med att man bestämde att greppen skulle tas kryssvis. Man tog då med ena handen i kragen vid motståndarens nacke och med den andra i sidan av hans rock. Motståndaren fattade samma grepp.

Vid kragtag praktiserades ofta en speciell och ganska våghalsig taktik. Den gick ut på att den ene brottaren, då motståndaren pressar sig mot hans bröst, plötsligt och oväntat kastar sig bakåt med krökt rygg och drar sin motståndare med sig. Sedan han så slungat motståndaren över sitt eget huvud vrider han sig snabbt runt och slänger sig över den kastade (fig. 3). Detta är det berömda *lappkastet* som omtalas flitigt i uppteckningsmaterialet. Det beskrivs då ofta som ”farligt”, ibland

så riskabelt att man förbjöd det. Det kunde t. ex. gå ganska illa om den kastande under själva lappkastet släppte sitt grepp och lät den kastade flyga fritt genom luften. I somliga uppteckningar antyds att lappkast inte betraktades som fullt ärligt spel. ”Taget är inte ofarligt och användes sällan mellan goda vänner”, heter det från Nottebäck i Småland (EU 215). Det brutala i lappkastet kunde förstärkas med att man satte upp knäet eller foten i motståndarens skrev under själva kastet (Bjuråker, Hälsingland, EU 6105).

Lappkastet måste slås snabbt och överraskande för att lyckas. Om motståndaren nämligen hann parera kastet kunde det sluta illa för den slående: ”Ofta händer det dock, att han ej mäktar göra detta krafttag utan faller till marken med motståndaren över sig, varvid den senare får en lätt seger utan egen förskyllan eller värdighet” (ULMA 2551, Boda, Dalarna).

Fig. 3. Lappkast. Foto efter Stejskal 1954.

Att lappkastet ansågs riskabelt och på gränsen till oärligt kan förklara dess namn. Det låg naturligtvis nära till hands att associera detta vildsinta kast med främmande grupper eller utomstående personer. Man talade om *lappkast* eller *lapptaj* men också om *finnkast* eller *finntaj*. Samma mekanism, att skylla ett diskutabelt kast på främmande grupper, möter vi i Finland. Enligt Stejskal har man där på svenskt område kallat detta grepp för *finnkast* eller *rysskast*, medan man på finskt område talat om *ryssänkasti* (rysskast) eller t. o. m. *mustalaispaine* (zigenarbrottning) (Stejskal 1954, s. 39 och 162). Einarsson ger från Island detta grepp namnet *Skessubragd*, d. v. s. *Trollkvinnoknepet* (Einarsson 1989). Att *lappkastet* fått sitt namn efter skidåkarens lappkast, då han kastar om sina skidor i motsatt färdriktning, först den ena och därefter den andra, verkar föga troligt. Snarare kan man föreställa sig att denna tvära omkastning av skidorna fått sitt namn efter brottkastet i norra Norrland.

Byxstag

Det finns i traditionsmaterialen uppgifter om en tredje typ av brottning. Den kallas då vanligen *byxstag*. Man kanske kan kalla den en variant av kragtaget. Likheten är att man i båda fallen tar grepp i varandras kläder. Vid byxtaget fattar man dock ett lägre grepp (fig. 4). Från Bjuråker i Hälsingland sägs att man fattade "ett tag i byxhjulven och en bak i rockslaget", alltså ett utgångsgrepp som ligger mycket nära kragtagets. Från Kråksmåla i Småland talas om att "slänga svängrem eller svältjor". Denna lek beskrivs på följande sätt:

Leken avser att de lekande ska slänga ikull varandra, då dom fattat i varandras svängremmar stundom blott med höger hand, stundom med båda händerna efter överenskommelse. Vanligen falla de båda genom de

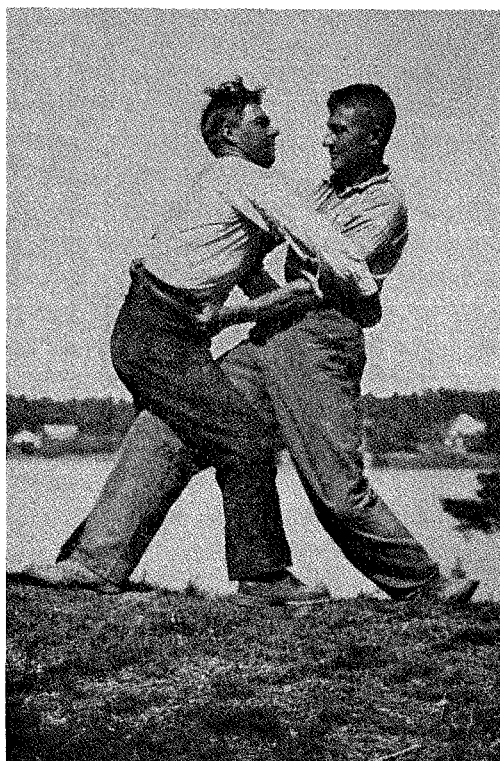

Fig. 4. Byxstag. Foto efter Stejskal 1954.

häftiga rycken omkull, den, som i fallet blir underst är besegrad (EU 17236).

I en uppteckning från Jät i samma landskap, Småland, talas om att *dra bälte* eller *dra rem*:

Man fattade i varandras sältrem (de som ingen hade lånade en för tillfället) och så börjades en yrande dans der det gällde för dem att var för sig stå på benen i svängarna och att vid passligt tillfälle svänga ikull sin motståndare (ULMA 2820).

Uppgifterna om byxstag i traditionsmaterialen är inte på långt när lika många som rörande de två andra formerna av brottning. Gränsen mot kragtag är som nämnts inte heller tydlig i flera av de uppgifter som finns. Ibland intog man en

utgångsställning som var ett slags mellan-
ting mellan kragtag och byxtag: man höll
i motståndarens krage med ena handen
och i byxlinningen med den andra. Det
finns även uppgifter om att livtagsbrotta-
re tog av sig livremmen för att inte mot-
ståndaren skulle ta tag i den: "En del tog
av sig *bäll-te*, livremmen, då de skulle ta
rygg-tag, så att den andre icke skulle få
hålla i den" (ULMA 2926, Transtrand,
Dalarna).

Att det ändå finns goda skäl att stanna
något för byxtaget beror på att vi här står
inför en form av brottning som en gång
hade stor betydelse i den norröna kultu-
ren. På Island kallas denna brottning som
nämnts *glima*, har rötter tillbaka till saga-
tiden och utövas i moderniserad form
även i våra dagar. Etymologiskt betyder
glima "lek", egentligen "glädje" (jfr
"glimma", "lysa"). Moderniseringen in-
nebär bl. a. att man infört särskilda bälten
i vilka brottarna skall fatta tag för att
skydda byxorna. Den moderna isländska
glimabrottningens bälte är ett dubbelbäl-
te, som dels går runt livet, dels runt lå-
ren. Brottarna fattar då med ena handen
om livbältet och med den andra om lår-
bältet. Den moderna glimabrottningen
innehåller vissa kastgrepp som har mot-
svarigheter i vad man känner till om hur
den fornnordiska gliman gick till.

Den schweiziska nationalsporten
Schwingen visar besläktade drag med gli-
ma. Den utövas numera vid stora natio-
nella tävlingar men har sina rötter i lands-
bygdsbefolkningens brottning under tidi-
gare sekler. Brottarna är klädda i lång-
byxor och bär utanpå dessa korta byxor
med lädergördel. Man fattar med ena
handen i gördeln och med den andra i
byxkanten. Minst en hand måste sedan
behålla utgångsgreppet under hela mat-

chen.

Brottning har också gammal hävd på
de engelska öarna och i Bretagne. Den
s. k. keltiska brottningen har förhistoriska
rötter i dessa områden och har levt vidare
in i nyare tid på Irland och i Skottland, i
Wales, i Cornwall, Devonshire, Westmor-
land och Cumberland i England och i
Bretagne. Man har föreställt sig att den
isländska gliman hämtats från dessa trak-
ter med av nordmännen erövrade slavar
under vikingatiden. Olika stilar och reg-
ler utformades i de olika områdena.
Brottningen i Cumberland och Westmor-
land i nordvästligaste England byggde på
ett i utgångsläget fattat livtag och påmin-
ner därför om den traditionella allmo-
gebrottningen i Sverige. När den moder-
na internationella brottningen slog ige-
nom i England i slutet av 1800-talet var
det främst denna traditionella Cumber-
land- och Westmorland-brottning som
fick lämna scenen.

Brottningen i Bretagne har berörings-
punkter med utövandet i Wales och i
Cornwall och Devon i sydvästra England,
en glimaliknande brottning med fria ar-
mar och grepp i byxor och jackor. *Gou-
ren*, som den bretagniska brottningen kal-
lades, utövades på byarnas utmarker och
ängar, gärna efter större jordbruks-
arbeten. Utmaningsmatcher om priser
förekom allmänt. Därvid använde sig
funktionärerna av en piska och käpp för
att hålla den påträngande publiken borta
från brottarna (Gouren 1985, s. 9). Lik-
som i Cumberland-brottningen och i den
nordiska allmoge-brottningen var syftet
alltid att kasta motståndaren till marken,
brottning i liggande ställning förekom
inte.

Den som främst intresserat sig för gli-
mabrottningen i Sverige är Johan Götlind

(Götlind 1932). Framför allt genom hans aktiviteter under 1920- och 1930-talet finns ett mindre antal uppteckningar som belägger förekomsten av byxkast eller bältkast i den svenska bondetraditionen. Före Götlind finns några litterära beskrivningar av byxkast, dels av P. A. Säve från Gotland, dels av Erik Modin från Tåsjö i Ångermanland. Säves är mest målande:

... eller 3:o, då man, på samma vis omfattande hvarandra, med *byxekast* eller händernas fattande i byxändan (-baken), då i synnerhet lyfta kamraten högt i vädret och vill slå honom omkull: den andra åter spärrar då ut benen för att stå i fallet och att rycka den förra med sig och att komma ofvan på honom i fallet (Säve 1948, s. 51 — jfr Modin 1916, s. 295).

Att döma av Maximilian Stejskals avhandling om den folkliga finska idrotten har traditionen om byxkast eller bältkast varit mer utbredd i Finland än i Sverige. Han lämnar rader av belägg såväl från svenskspråkigt som finskspråkigt område. Bältkastet kallas i svenska Finland även för *livkast* eller *remkast*. Också i norsk folktradition tycks byxkastet ha haft en plats: *buksetak* eller *broktak*. Ett märkligt belägg för detta är en trästatyett, nu i De Sandvigske Samlinger i Lillehammer, som föreställer två brottare som kopplat ett brottargrepp i varandras byxor. Statyetten anses ha medeltida ursprung (Einarsson 1989, s. 147).

Johan Götlind fann ett visst nöje i att visa, att glimabrottningen, som på Island uppfattas som en nationalsport, också funnits i Sverige. Han gick t. o. m. så långt att han hävdade att den här levde kvar i en ursprungligare form:

I Sverige däremot lever den gamla formen kvar. Vi ha icke förfinat idrotten på något sätt utan fatta varandra som på Islands sagotid. Men vi ha icke heller utvecklat denna brottning till den mångfald arter, som dess isländska motsvarighet har, eller i dess utövning nått fram till en sådan skönhet och idrottsmässighet, som

den nutida isländska gliman äger. I detta fall är Island modernt, Sverige ålderdomligt och primitivt (Götlind 1932, s. 98).

Till detta kan man kanske göra vissa reservationer. De svenska beläggen är förhållandevis få. Kan man verkligen kalla det för att en form av glimabrottning "lever kvar" i Sverige? Och hur visste Götlind att inte motsvarande enkla och primitiva brottning samtidigt levde kvar på sina håll på Island, parallellt med en modern, till verklig sport utvecklade glima? Det vore märkvärdigt om så inte hade varit fallet.

Brottningens sociala kontext

Det fanns självklart vissa miljöer och situationer, där det låg nära till hands att starka personer prövade varandras brottningsförmåga. Offentliga tillställningar där det var möjligt och vanligt var auktioner och marknader. "Auktioner avslutades vanligen med brottning. T. o. m. äldre personer deltog någon gång i denna kraftmätning byamännen emellan", heter det från Delsbo i Hälsingland (EU 1478), en ort som under 1800-talet hade rykte om sig som ett slagsmålscentrum par préférence. Säkert var det ofta den berusning, som hörde till bilden vid både auktioner och marknader, som ledde till provocering och slagsmål. Gränsen mot regelstyrd brottning måste ha varit oklar. Vid marknader uppträdde för övrigt gärna professionella brottare och lät sig utmanas av lokala förmågor (EU 1436). På så vis spreds rimligen också kunskaper om brottningens grepp och taktiska finesser över landsbygden. Även personer i lokalsamhället kunde vid auktioner och marknader sätta en summa på spel mot vem som ville ställa upp i en brottningsmatch.

Även mindre offentliga tillställningar, där folk i större skaror kunde samlas, t. ex. kalas och drängstugor, kunde leda till utmaningar och brottning. Ur uppteckningsmaterialet framträder också pauserna i det dagliga arbetslivet som lämpliga tillfällen till brottningsövningar. "Under höstarbetet brukade unga pojkar, 16–20 år, brottas när de hade middagsvila", heter det från Hörby i Skåne (EU 155). "Jo, slog fång gjorde vi där i flottninga", berättar en sagesman från Liden i Medelpad (EU 46025). "Under midsommaren brukade mycket 'brottnings' gå av stapeln 'å bruka'. (Bjuråker hade fyra bruk: Hedvigsfors, Friggesund, Moviken och Strömsbacka.) Knip-Pelle, Nisje-Nisse och Hessar voro de styvaste brottarna. De rev sön't kläderna på varandra, när de brottades", heter det från Bjuråker i Hälsingland (EU 6105). Det sista citatet avser väl snarare brottnings på fritiden, kanske främst i samband med midsommarfirandet, som ju av hävd var särskilt omfattande vid de gamla järnbruken.

Uppteckningar berättar om att brottnings användes för att skilja rivalerna åt vid den rituella uppvaktningen av flickorna inom det nordsvenska nattfrieriet. Var flera pojkar intresserade av att uppvakta samma flicka brottades de om henne (ULMA 8227, Gnarp, Hälsingland). Brottnings var ett mandomsprov, som tillspetsades om det fanns flickor som åskådare. På den punkten är uppteckningsmaterialet litet motsägelsefullt. Ibland sägs att kvinnor var portförbjudna på brottningsplatsen (ULMA 12971, Hedesunda, Gästrikland). Andra uppteckningar innehåller uppgifter om att vissa kvinnor, ofta då betraktade som ett slags original, kunde brottas med männen,

t. ex. "Mulnäs-Maja" från Björkö-Arholma i Uppland (ULMA 17718). Andra sagesmän betonar att brottnings inför flickor blev våldsammare än vanligt:

Brättas var en verkligt hårdhänt lek, ock på samma gång farlig. Ty om till ex. några flickor såg på när ett par *brättades*, så ansågs den som inte *rådde* på den andre utan *kom under*, för en stackare även i jäntornas ögon (ULMA 7882, Kumla, Västmanland).

Det är självklart att brottnings vid t. ex. marknader och auktioner, särskilt om det kommit alkohol med i bilden, blev annorlunda än vid nappatag mellan två drängar hemma på gårdsplanen. Utmaningar i spritpåverkat tillstånd gjordes ofta av hämndbegär eller vinningslystnad. Allehanda knep kunde då komma till användning i en kamp på blodigt allvar, även om åskådarnas medverkan kunde verka återhållande. Över huvud taget är det intressant att ur traditionsmaterialet kunna utläsa hur publiken så att säga "övervakade" att brottnings gick rätt till och att regler och normer följdes. Det var t. ex. viktigt att den som blev besegrad tog detta med manligt lugn och inte uppträdde hämndlystet eller demonstrerade ovilja mot sin besegrare. Detta noterades i så fall av åskådarna som snart gav spridning åt denna brist i karaktären.

Allvaret i brottnings, behovet av att hävda sin styrka i kamp med jämnåriga, framgår även av uppgifter om mer eller mindre magiska hjälpmedel som man kunde ta till för att vinna. Imber Nordin-Grip har i en uppteckning från Hassela i Hälsingland uppgiften, att man skulle stoppa på sig ben från kyrkogården för att få överhand i brottnings (ULMA 12721). Följande knep, som tydligen avser *kragtag*, berättades 1908 för Levi Johansson av en sagesman i Torp, Medelpad:

För att jag aldrig skulle bli övermannad i fångkastning, lärde han mig, att jag tidigt på våren skulle fånga en huggorm, rycka ut honom gaddarna och sätta i rockslagen som knappnålar. Den, som sedan högg tag i mig skulle domna i armarna.

En mycket yngre uppteckning, från Misterhult i Småland (ULMA 28724) nämner att man faktiskt kunde sticka riktiga knappnålar i kavajslaget, ett knep som naturligtvis var dömt att upptäckas och då knappast renderade något beröm.

Den gamla allmogebrottningen utfördes inte under den sammanbitna tystnad, som utmärker moderna brottares uppträdande. En invitation till brottning kunde ske med uttryck som "Ska vi ta ett tag?" eller "Törs du ta ett tag?" (ULMA 16997, Råggård, Dalsland) eller "Kom, ga ve i tag" (ULMA 5114, Nederluleå, Norrbotten). Den som vid livtag fått upp sin motståndare i ett prekärt läge inför ett kast kunde fråga honom på vilken sida han ville ligga (ULMA 2551, Boda, Dalarna). Just denna fråga kunde ha ett taktiskt syfte, vilket framgår av en uppteckning från Jät i Småland:

Ett knep var att fråga, t. ex. Masse frågar Nisse: Vid vilken sida vill du nu ligga? Det händer att motparten icke känner knepet, utan pekar åt det håll han vill ligga. Då passar Masse på i ögonblicket, och tar ett krafttag åt det hållet och Nisse ligger der. Det gick lätt, ty Nisse höll ju med endast en hand i Masses krage och pekade med den andra (ULMA 2820).

Efter fallet slutade ju vanligen en match med att den ene brottaren höll den andre nerpressad mot marken, i regel tills denne gav upp. Även under denna del av brottningen kunde man konversera varandra. Från Mora i Dalarna finns följande dialog upptecknad:

"Si du att du ligg dan nu då ä?" (Ser du att du ligger där nu då?) — "Nai, innt enn innt" (Nej inte än inte) — "Kennä du wenn du dugad nu då ä?" (Känner du vad du duger till nu då?) (ULMA 3616).

En värdering som skymtar fram i materialet är att det ofta ansågs mer hedersamt att våga en attack än att slutgiltigt vinna en brottningsmatch. Det heter på följande sätt från Boda i Dalarna:

Detta, att gå till anfall så att det ledde till ett avgörande, räknades emellertid till dens förtjänst som sålunda gick till anfall ehuru om han ändå till sist genom den andres vighet och knep förlorade sedan de kommit omkull på marken. Från åskådaresidan bedömdes det som att det var hans "tag" som gått till anfall, varför han ändå tillerkändes en viss värdeenhets fast om han förlorade på slutet. Den som genom vighet och knep till sist segrade tillerkändes visserligen den slutliga segern, — ty även dessa egenskaper skattades högt, men segern underskattades dock till en viss del såsom icke varande ett utslag av verklig styrka och mannakraft, utan mera en följd av upptränad vighet och smidighet (EU 17430).

Vad som sägs i detta citat är med andra ord, att styrkan beundrades mer än vighet och smidighet och att den djärva attacken uppskattades mer än en aldrig så framgångsrik parad. Den utdragna sega brottningen i liggande ställning framstår inte som särskilt attraktiv. Det blir begripligt att brottningen i bondesamhället främst handlade om att pröva varandra i stående ställning och att det gällde att därifrån slå motståndaren till marken. Det rörde sig alltså inte om att ha en stor repertoar av grepp, t. ex. olika brytgrepp, utan mer om att med bevarad styrka och balans slå omkull sin motståndare. I Thorsteinn Einarssons framställning av isländsk brottning, med dess förankring i äldre norrön litteratur, möter vi brottare som prövar tre gånger mot varandra. Den som vinner två av dessa kast är slutgiltig segrare (Einarsson 1989, s. 147). Det rör sig alltså om kast, man skall bryta eller slunga motståndaren till marken, inte brottas i liggande ställning. I jämförelse med detta är det intressant, att det i den svenska traditionen från 1800-talet ändå finns uppgifter om att en omkullsla-

gen brottare kunde vända sitt underläge till seger. Jag föreställer mig att vi här spårar en utveckling av den folkliga brottningen: från rena kast, ofta förmodligen så att man inte ens fick flytta fötterna från utgångsställningen, till en brottning som också kom att innehålla kamp i lig-gande ställning, där den blev segrare som till slut höll sin motståndare i ett grepp som denne inte kunde ta sig ur.

Midsommarbrottningarna i Hedesunda

Institutionaliserade tävlingsplatser för idrott av samma typ som islänningarnas Fangabrekka var inte vanliga i det svenska bondesamhället. Men när det gäller brottning finns det faktiskt exempel. I L. E. Åhrmans "Beskrifning öfver provinsen Gestrikland" från 1861 finns följande passus rörande Hedesunda socken:

Aftonen före midsommardagen samlar sig efter gammal sedvana den manliga delen af denna sockens ungdom på åsen norr om Brunns by, der brottningar företagas, som någon gång ej aflöpa utan bräckta armar och ben (Åhrman 1861, s. 27).

I fanjunkaren Fredrik Winblad von Walters "Helsingeminnen" från 1910 förs denna tradition långt tillbaka i tiden. Han skriver:

Hedesunda är genom sin ålder, fornminnen och folkseder den märkvärdigaste af Gestriklands socknar. Ända till för 30 år sedan samlades där ungdomen från Hedesunda-heden till täflingar i brottning och idrott. Det gick till alldeles lika där som vid de forna tävlingarna å Lekvallen i Forssa. Den som kunde fälla sin motståndare två tag af samtliga tre, han hade vunnit, och lyckades han fälla samtliga sina medtävlare på samma sätt så blef han "kung". Den sista som blef "kung" på Hedesunda-heden hette Löf och var soldat i början af min tjänstetid (Winblad von Walter 1910, s. 75).

Enligt Winblad von Walter går hedesundabrottningarna tillbaka till i varje fall början av 1600-talet, kanske mycket längre. En student vid namn Olof Jonasson Albogius, född 1612 i bondbyn Ålbo

efter vilken han tog sitt namn, skulle 1630 ha blivit "kung" i midsommarbrottningen. Denne Albogius kallas av Winblad von Walter för Hedesundas förste student, vilket han blev 1629, året före kungavärdigheten. Albogius blev med tiden kyrkoherde i Rogsta i Hälsingland, där han 1685 lät sig efterträdas i ämbetet av sonen Olof och där han dog 1689 (Uppsala ärkestifts herdaminne, del 2, 1843, s. 418).

Winblad von Walter skildrar såväl Albogius som hans söner och sonsöner som kraftkarlar. Albogius sex döttrar kallade sig Albogia efter fadern, medan, märkligt nog, de två sönerna använde moderns flicknamn, Kanik. Om sonen Olof Kanik sägs i herdaminnet att han "öfverföll flera gånger sedermera Prosten O. Broman i Hudiksvall från predikstolen med skällsord" (Herdaminnets 1843, s. 419). Det hör då till bilden att Olof Broman, Hälsinglands store utforskare på 1700-talet, författaren till "Glysisvallur", var Kaniks systerson och Albogius dotterson. En tid var Broman vicepastor i Rogsta, som ligger strax utanför Hudiksvall, möjligen var det då han ådrog sig Kaniks missnöje. Av denne Kaniks egna söner blev för övrigt några officerare i Karl XII:s armé.

Vilken tilltro skall man då kunna sätta till Winblad von Walters uppgifter? Fredrik Winblad von Walter tillhörde en släktgren av jordbrukare och underofficerare vid Hälsinge regemente. Han föddes i Forssa 1857 som son till en sergeant, man kan observera hans jämförelse mellan Hedesunda och "Lekvallen i Forssa" i citatet ovan. Han blev själv sergeant vid samma regemente och slutade som fanjunkare. I sin ungdom, på underofficersskolan i Karlsborg, var han en mycket lovande gymnast och fäktare och endast

alltför dålig skolunderbyggnad hindrade honom från en karriär vid GCI. På äldre dagar blev han ryktbar i Hälsingland som berättare och skribent, han dog först 1950 (Wickberg 1968). Hans "Helsingeminnen", som i mycket handlar om krigare, jägare och kraftkarlar och deras bedrifter, tycks bygga på muntliga traditioner i landskapet. En god portion götiskt svärmeri finns med i brygden. Man vågar självfallet inte utan vidare ta alla detaljer för riktiga, det förvånande är dock de många exakta uppgifterna, t. ex. om just Hedesundabrottarna på 1600-talet. Rimligen bygger författaren här på en levande släkttradition. Hans egen födelseort Forsa ligger också tämligen nära såväl Hudiksvall som Rogsta.

"Den siste som blef 'kung' på Hedesundaheden hette Löf och var soldat i början af min tjänstetid", skriver Winblad von Walter. Eftersom brottningarna upphörde på 1870-talet och Winblad von Walter blev volontär vid Arbrå kompani 1876 bör den åsyftade knekten ha varit Per Löf, tidigare Per Andersson, född i Hedesunda 1841 och antagen som soldat 1861. Han bodde i Wäsbyggeby, Gräsbäck, Hedesunda och var i tretioårsåldern på 1870-talet, då han skall ha blivit "den siste kungen".¹

¹ Uppgifterna om Löf är hämtade ur Generalmönsterrollorna för Helsingeregemente, Krigsarkivet, Stockholm. Jfr även följande utdrag ur en intervju med Winblad von Walter, som Lars Madsén gjorde 1947 och som han redovisat i Hälsingerunor 1951 (Madsén 1951). Där säger Winblad von Walter om sin ungdoms brottare: "De var duktiga brottare, fria i kragafång och midbrott, som de kalla hedesundakast. Kragtag då tar de i kragen, man kan rycka åt sig och ta en släng åt sidan, vilket som helst. Kragfång, då kniper de om rygg. Det kan kallas livtag, antingen med höger bakpå om midjan och vänster fram eller tvärtom, man kan ta det avigt också. Det är den fornnordiska brottningen, den

Den äldsta kända lokalen för brottningarna i Hedesunda var Lurberget, varifrån brottartermen "lurbergstag" härstammar. Lurberget gör knappast riktigt skäl för namnet utan är en större bebyggd kulle eller ett slags bred höjdplatta centralt belägen i Hedesunda socken. Senare flyttades brottningarna ner från höjden till Hjortas gårdsplan i Brunns by och därifrån till Lundgrens i Brunn. Båda dessa gårdar ligger tätt intill Lurbergshöjden. Här höll man på med brottningen tills tävlingarna upphörde på 1870-talet.

Olof Nilsson Oppåker har i "Från Hedesunda" 1923 lämnat en minnesberättelse från midsommarbrottningarnas slutskede:

Om midsommarkvällen samlades socknens ogifta manliga ungdom på den s. k. Midsommarplatsen i Brunn. Man ställde upp sig i en vid ring inuti vilken en mansperson gick och med en påk sköt undan dem, som trängde sig för långt in. Ett par småpojkar på sju eller åtta år gingo in i ringen och började brottas. Den, som blev besegrad, gick undan, och den andre fick en starkare och äldre motståndare. Så gick det undan för undan, och den som blev den siste segraren, beryktades vida omkring som årets kung eller husbonde — Hedesunds-kungen. Midsommarbrottningen i Hedesunda tycks ha varit känd över stora delar av Gästrikland. Ända från Gävle kom folk farande för att se på. Mellangårdsmorfars bror, Erik Larsson, var "kung" hela fem år å rad. Sedan brottningen urartade till slagsmål, förbjöds den av myndigheterna (Från Hedesunda 1923, s. 52 f).

Denna skildring kan ställas mot uppteckningar om Hedesundabrottningarna i traditionsarkiven i Stockholm och Uppsala, gjorda på 1930- och 1940-talet. I stort sett styrker dessa berättelsen från 1923. Utan motsvarighet i andra uppteckningar är uppgiften om hur publiken tränger på

är så gott som utdöd nu. Nr 43 Per Löf var den siste hedesundakungen på Hedesunda hed" (Madsén 1951, s. 141, min kursivering).

i en rund ring och hur en funktionär med en påk söker hålla ringen öppen. Det paradoxala uttrycket "ring" för en fyrkantig repinhägnad arena för boxning har säkert uppstått ur en sådan "mänsklig" ring av åskådare. Påken som domarens vapen att hålla åskådarna borta kan jämföras med uppgifterna om en piska eller käpp (eller t. o. m. stekpanna) i samma funktion i Bretagne och Cornwall.

Ett stående inslag i uppteckningarna från Hedesunda är att man började tävlingen med att småpojkar möttes, varvid segraren gick vidare och fick ta sig an nya och starkare motståndare. Intressant i berättelsen från 1923 är också synonymen till att bli "kung" – att bli "husbonde". Det heter i en uppteckning från 1930, där det talas om brottaren Sun-Gustaf i Hedesunda: "Men Sun-Gustaf ville inte bli någon husbonde på brottningsplatsen, så han brottas aldrig med mer än en eller två" (ULMA 2708:1). Sun-Gustaf hade alltså inga ambitioner att bli "kung" eller "husbonde". Att uttrycket "husbonde" för mästare inte är lokalt framgår av en uppteckning från Asker i Närke 1928: "Sagesmannen sade, att man aldrig såg någon 'husbonde' i fråga om brottning, d. v. s. ingen segrare fick länge gälla för mästare, ty alltid blev han i sin tur besegrad av en annan, o. s. v. undan för undan" (ULMA 1914:3).

För att vinna i brottningen i Hedesunda fick man inte använda kragtag eller benknep (ULMA 17436, Hedesunda, 1945). Det bör alltså ha varit fråga om ren livtagsbrottning. Enligt citatet från Winblad von Walter skulle man vinna två kast av tre. Att man tog flera tag i rad bekräftas i uppteckningar: "Tre gånger skäll döm få döm unnör sä, innas hä va klart, o då skäll dä hurras" (ULMA

17436). "Iblann damp döm bå två. Men han, söm kom unnär förlora" (ibid.).

Riktigt starka brottare kunde erövra kungavärdigheten flera år i rad, som Erik Larsson i citatet från 1923. "Och så talade de om, att den som midsommaraf-tonen och midsommardagen stod på benen och ej blev nedtryckt av någon under brottningsstävlingen kallades för kungen och den benämningen och värdigheten fick han behålla till nästa midsommarbrottning. Stod samma person då också så kallades han för två-års-kungen. Stod han för 3:dje midsommarbrottningen var han tre-års-kungen. Jag har hört talas om sexårskung, och det ansågs, och får väl fortfarande anses som en tusan till karl".² Att kungavärdigheten var erkänd och eftertraktad bör framgå av följande berättelse:

Aldrig glömmer någon, hur det var det år, då Sved-Jonas blev "kung" på midsommar-platsen. Det var år 1845. Då var det en präst i Hedesunda som hette Kihlström. Han gick till brottningsplatsen på midsommar-dagsmorgonen och frågade: "Vem tänker bli 'kung' i år?" Då steg Sved-Jonas fram och sade: "Jag". Prästen sade: "Gör då färdigt dina 'kast' och sen följer 'kungen' med mej till kyrkan och firar Herrens gudstjänst för att inviga sig i sin värdighet."

Jonas gjorde det ena 'kastet' finare än det andra, och snart låg alla motståndarna där. Då steg prästen fram och sa: "Är det nån mer, som vågar sig fram emot Jonas?" Ingen vågade och så blev Jonas krönt till "kung" det året och avtågade från platsen tillsammans med prästen i stor ära (ULMA 2708:2, Hedesunda, 1930).³

Midsommarbrottningarna i Hedesunda upphörde på 1870-talet. Anledningen tycks ha varit att kampen urartade, det

² Nordiska museets folkminnessamling. Mskpt vol I, s. 939–940. Uppt. av Torvald Berg efter fiskaren Janne Vallström, f. i Valbo 1865.

³ Den omtalade prästen var komminister Carl Olof Kihlström, 1778–1851 och född i Hedesunda. Se Uppsala Årkestifts Herdaminne, del 2, 1843, s. 56.

berättas också om dödsfall. Riktigheten i detta har jag dock inte kunnat belägga. Gävlepressen från tiden nämner i varje fall intet därom.⁴

Som framgick av Olof Nilsson Oppåkers berättelse från 1923 kom folk långväga ifrån för att se på midsommaraftnens brottningar i Hedesunda. Ryktet tycks ha förstorat dessa tävlingars märkvärdighet. Fiskaren Janne Vallström, född i Valbo 1865, tycker sig se bestående men hos den manliga befolkningen i Hedesunda:

För en 35—40 år sedan var jag en söndag över till Hedesunda kyrka och hörde prästen. Vad som jag då särskilt fäste mig vid var att de flesta karlarna som jag såg på kyrkbacken, var på ett eller annat sätt vanföra, på så vis, att om de icke hade något fel på armarna och såg fasligt skröpliga ut. En del kom till och med på kryckor. Och då inte fruntimrerna hade några synliga skavanker, måste jag fråga mig för hur det hängde ihop, och fick det beskedet att hela krymplingsamlingen under sin bästa krafts dagar varit med och blivit fördärvade under midsommarbrottningarna på Bälkastbacken.⁵

Att brottningen skulle ha haft denna armé av vanföra på sitt debetkonto förefaller inte helt trovärdigt. Intressantare är då tävlingarnas ryktbarhet i en tid av obetydligt institutionaliserad idrott. När man möter uppgifter om midsommarbrottningar även från Älvkarleby, tre mil fågelvägen från Hedesunda, nära Dalälvens utlopp i havet, skall det ses som ett resultat av påverkan från Hedesundatävlingarna. I Älvkarleby kallades brottningarna för *ryckningarna* och tycks ha existerat i varje fall under en period i andra hälften av 1800-talet:

Ryckningen gick så till, att en som kände sig säker bad fjolårets kung (den som ingen kunde lägga då) att börja ryckas (ett övertag och en undertag om livet) med sig. Den som stod av de båda fortsatte om en stund med en annan, och stod han hela midsommarnatten kallades han kung, och det var en titel som för oss pojkar var värdigare än själva Gustav den femtes. T. o. m. flickorna höll väl reda på vem som var midsommarkung, och den ville förstås alla flickor ha en dans med på midsomrardagskvällen.⁶

Också från Torsåker, tre mil väster om Hedesunda, omtalas institutionaliserade brottningar. Mitt i det stora ödsliga skogsområde som ligger mellan Torsåker, By och Österfärnebo socknar fanns förr en mötesplats där ungdomen brukade samlas till dans och lek om sommarkvällarna. Platsen kallades *Dansarvallarna*. ”Mellan danserna brottades pojkar och krönte tre socknars hjälte. Efter varje sådan turnering dracks det alldeles omåttligt och det var ingen hejd på levernet” (Björkström 1925). Platsen i skogen är ännu synlig och numera, genom moderna skogsbilvägar, lätt att nå.

Denna brottning skulle alltså ha varit en kraftmätning mellan de tre socknar som utnyttjade dansplatsen i skogen. Enligt en sägen som berättats på orten skulle Torsåker en tid haft svårt att hävda sig i brottningarna mot de två andra socknarna. Men en dag kom en osedvanligt stark dräng till Torsåker och han upprättade raskt Torsåkers anseende, ingen kunde rå på honom i brottning. Vid Dansarvallarna valde han ut åt sig den vackraste flickan, som dock i hemlighet hellre ville tillhöra en annan yngling från socknen. När hon till slut tog mod till sig och upplyste den starke drängen om detta, svarade

⁴ Jag har utan att finna några spår av Hedesundabrottningarna gått igenom Gefleborgs läns Tidning för 1850-talet och början av 1860-talet samt Gefle Posten för åren 1864—1877.

⁵ Se not 2.

⁶ Nordiska museets folkminnessamling. Mskpt vol I, s. 1137—1138. Uppt. av Torvald Berg efter hemmansägare Johan Erik Lindgren, f. i Östanån, Älvkarleby, 1849.

denne med att dansa med henne allt mer vilt och hånfullt och till slut sjönk han genom jorden med flickan inför den förstummade publiken. Det var alltså fan själv som uppträtt som brottare. Efter den dagen användes aldrig mer Dansarvallarna inne i skogen.

Detta sägenmotiv, djävulen som anförare av en dödsbringande dans, har behandlats av Dag Strömbäck i två uppsatser i Arv (1961 och 1968). I dessa står den hälsingska Hårgasägnen i centrum men Strömbäck nämner även dansen i Österfärnebo (1968, s. 123). Som äldsta relation av denna sägen återger han kyrkoherde Olaus Nicolai beskrivning från 1669, där det bl. a. heter:

Men många gamla Män och qwinnor här i Sochnen sedhan Jag hijt kom till Pastoratett hafwa berättat att på thenna sijdhan Bärigen och närmare Fernebo Sochn ähr een Sandbacka, then the ähn nu *Dantzebachan* kalla, fördensskull att i förtijdehn, bådhe Män och qwinnor, yngre och äldre. Dränger och Pijgor *etc. åhrligen om Missommars natt bådhe ifrån By och Fernebo sochnar, ther tillsammans kommo och dher leekt och Dantzatt hafwa in till thess Sathanass sielff sigh i dantzen hooss them uppenbarat hafwer och een Pijga uthur allless åsyn borttogh then dhe aldrigh sedhan sågho, ey heller dhett ringasta tekn effter henne, hwar aff folkett bleeff förskräckt och aldrigh sedhan någon Dantz dher höllo* (Strömbäck 1968, s. 124).

Än i dag kan man i Österfärnebo peka ut platsen för denna dans, som alltså redan 1669 tillhörde ett dunkelt förflutet, och in i sen tid har traktens befolkning sagt sig minnas särskilda järnringar i träden, där de besökande förr band sina hästar. Det här intressanta är att sägnen fått tillägget med brottningen och att djävulen i en drängs skepnad segrade i midsommarnattens brottningsstävling. Kanske får man här räkna med att brottningsmotivet tillförts den lokala sägnen som en påverkan från den existerande midsommarbrottningen i Hedesunda? Möjligt är

dock att den "lek" som redan Olaus Nicolai talade om faktiskt var brottning.

Det finns mycket få exempel på organiserade återkommande idrottstävlingar i det svenska bondesamhället. Ett exempel är det gotländska våget. Ett annat är midsommarbrottningarna i Hedesunda, som tycks ha mycket hög ålder och vars ursprung är dunkelt.⁷ Intressant är att tävlingsbrottningen i Hedesunda senast under 1800-talet förefaller ha spritts till några närbelägna socknar, i varje fall till Älvkarleby i norra Uppland.

⁷ En sägen berättar om hur två forntida drottningar i bygden, Drottning Ingavara och drottningen på Säljudden, lät välja var sin stark brottare att tävla för sin räkning i ett envig. På den plats i Hedesunda, där denna brottning skall ha ägt rum, blev det sedan enligt sägnen sed att ordna brottningar varje midsommar.

Litteratur

- S. Björkström 1925: Dansarhallarna. (Gävle Dagblad 12 maj 1925.)
- T. Einarsson 1989: Om favntag (favntakinga-brytning) i Island och Norge. (Norsk Idrettshistorisk Årsbok)
- G. Ericson: Ur Södermanlands folkliv III (folklekar). K. Vitterhetsakademien (ej tryckt).
- J. Fellman 1906: Anteckningar under min vistelse i Lappland, del 3. Helsingfors.
- Från Hedesunda. Minnen och bilder samlade och utgivna av Hedesunda hembygdsförening. Gävle 1923.
- Gouren. Breton and Celtic Wrestling. Federation of Gouren of the Falsab. Sköl-Uhel ar Vro 1985.
- J. Götlind 1932: Svensk glima. (Folkminnen och folk-tankar)
- J. Götlind 1933: Idrotter och friluftsslekar. (Nordisk Kultur XXIV A. Idrott och lek. Oslo)
- M. Hellspong 1982: Boxningssporten i Sverige. Stockholm.
- L. Madsén och E. Wickberg: Fr. Winblad von Walter, den siste göten. (Hälsingerunor 1951.)
- E. Modin 1916: Gamla Täsjö. Anteckningar om hembygden. Sollefteå.
- M. Stejskal 1954: Folklig idrott. En etno-sociologisk undersökning av den finlandssvenska allmogens manliga friluftsslekar, särskilt under sommarhalvåret, deras miljö och tradition i belysning av idrottens allmänna historiska förändringar och sociala betydelse. Helsingfors.
- D. Strömbäck 1961 och 1968: Köbigk och Hårga I och

- II. (Arv 1961, s. 1–48 resp. 1968, s. 91–132)
- P. A. Säve 1948: Gotländska lekar. Utg. av H. Gustavson. Uppsala.
- C. H. Tillhagen 1949: Idrottslekar. (C. H. Tillhagen och Nils Dencker: Svenska folklekar och danser. Stockholm)
- Uppsala Ärkestifts Herdaminne, del 2, Uppsala 1843.
- E. Wickberg 1968: Den siste göten. (Kungliga Hålsinge Regementets historia. Förbandet och bygden. Red. av N. Frykberg m. fl., 1968.)
- Fr. Winblad von Walter 1910: Helsingeminnen. Söderhamn.
- L. E. Åhrman 1861: Beskrifning öfver provinsen Gestrikland. Stockholm.

Summary

Wrestling as a Popular Game

Popular wrestling in Sweden as it was practiced for centuries among the peasantry consisted largely of three types of holds. The first was the *livtag* (body hold), where the wrestler joined his arms behind the back of his opponent, with one arm under and the other over that of his opponent. The object was thereafter to try to throw the opponent. The second was the *kragtag* (collar hold), accomplished by grabbing the opponent's coat collar and trying to put him off balance and throw him to the ground. The third was the *byxtag* (trouser hold), where the purpose was to take hold of the opponent's belt or waistband. The most common form of wrestling used was the *livtag*, while the *byxtag*, which is largely the same as the traditional form of wrestling on Iceland, *glima*, has only been recorded in a few sources from nineteenth century Sweden.

While modern wrestlers try to get a grip on the opponent and have a variety of holds from which to choose, traditional wrestling was characterized by using a common hold in the initial position. Another difference is that it was most important to throw the opponent, not to press him on his back. Many reports indicate, however, that to win it was also necessary to hold down the opponent in a subordinate position for a while after the throw. However, no varied wrestling in a prone position took place. It is possible to trace a development of popular wrestling from pure throws, where the movement of the feet from the initial position was probably not often allowed, to a style of wrestling which also came to include struggles in a prone

position, where the victor was the one who finally held his opponent in a hold from which the latter could not extricate himself.

Wrestling in less organized form also took place at auctions, fairs, farm hands' parties, and breaks from work. On the other hand, organized wrestling in competitive form was unusual. In some places, however, competitive wrestling appears to have occurred at midsummer, not least at a number of old iron works, where midsummer celebrations had long traditions. An especially interesting tradition is found in Hedesunda parish in southern Gästrikland near the Dal River (*Dalälven*). Here each year at midsummer men from the area gathered for a wrestling competition. The *livtag* was used and one had to win two throws of three. The loser was eliminated, and the winner received a new opponent. The final winner was crowned "king" for the coming year, a great honor. The midsummer wrestling in Hedesunda is said to date from the beginning of the seventeenth century; the first "king" whose name is recorded, who later became a vicar in Hälsingland, won in 1630. The contests ceased in the 1870's. Wrestling competitions at midsummer were also reported from the neighbouring parishes of Österfärnebo and Älvkarleby from the end of the nineteenth century, possibly inspired by the several generations old tradition in Hedesunda. The wrestling in Hedesunda is one of the very few examples found in Sweden of organized athletic contests before the era of modern sports.

(Translation: Marie Clark Nelson)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Polisen och yrkesidentiteten

Av Anders Salomonsson

Kjell Bergman: Poliser mellan klassförtryck och brottsbekämpning. Diss. English summary. Skrifter från Etnologiska föreningen i Västsverige 7. Göteborg 1990. 311 s.

År 1868 införlivades Majorna och Masthugget med staden Göteborg. Den nya stadsdelen var heterogen, både fysiskt och befolkningsmässigt. Bebyggelse och gatunät saknade organisation och nybyggarsamhällets människor hade ingen enhetlig värdenorm att passa in det dagliga handlandet och tänkandet i. Inbyggarna kan knappast betecknas som arbetarklass i vedertagen mening, snarare en blandad och allmän underklass. En mer enhetlig arbetarkultur kom emellertid att växa fram efter hand. För att upprätthålla ordningen bland dessa inflyttade bonddrängar, hamnsjåare, rallare och hantverkare inrättades ett nytt polisdistrikt, stadens fjärde. Detta är miljön och utgångspunkten för Kjell Bergmans doktorsavhandling "Poliser mellan klassförtryck och brottsbekämpning". Följande recension är en sammanfattning av de synpunkter jag framförde som fakultetsopponent vid Bergmans disputation den 8 juni 1990.

Som övergripande syfte med sin studie vill författaren "göra polismännens yrkesuppfattning begriplig, vilket inte är liktydigt med ett rättfärdigande" (s. 9). Vidare vill han "studera det samhällliga och tidsmässiga sammanhang i vilket polismännens fackligt förankrade yrkesuppfattning uppstod och formulerades" (s. 8). Han kunde ha lagt till ytterligare en målsättning med sin avhandling, nämligen att ge en fyllig och levande bild av polismännens vardagsarbete i fjärde distriktet under 1800-talets sista decenni-

er. Det är nämligen detta Bergman framför allt gör i sin bok, och det gör han bra.

Läsaren ges rika möjligheter att sätta sig in i polisernas vedermödor på "linjen", som bevakningsrundorna kallades, för uppenbarligen var det ett mycket hårt arbete. Nattpassens kyla och regn, ensamhet och faror, utsatthet och lockelser får sin utförliga beskrivning. I sin yrkesutövning skälldes polismannen stundom för "djefla fähund" och "pultron" och han kunde både hotas med och utsättas för våld som vedergällning för sina ingripanden. Bland kollegerna förekom angiveri och från överordnade godtyckliga repressioner på grund av den kommandostruktur som kåren var uppbyggd efter. Även konstaplarnas privatliv präglades starkt av deras yrke. De var tvungna att ha sin bostad inom distriktet, och de fick inte ens på fritiden visa sig utan uniform. Det säger sig självt att möjligheterna till normalt socialt umgänge präglades och beskars drastiskt av dessa bestämmelser.

Den bild som Bergman ger av polisyrket vid den här tiden är bitvis så fylld av slit och försaker att man är frestad att ifrågasätta den. Har författaren drunknat så till den grad i sitt arkivmaterial att han inte sett de strategier för drägligare tillvaro som rimligtvis borde ha utvecklats, inom eller utom de stränga yrkesförordningarna? Även i utifrån sett hopplösa situationer har ju människor som regel en förmåga att lätta upp vardagsslitet med ljuspunkter av olika slag.

Bergmans viktigaste källa är den så kallade Allmänna Journalen, en sorts arbetsdagbok förd av vakthavande konstapel efter muntliga rapporter som lämnades av varje polisman efter arbetspassets slut. "Att slå upp en Allmän Journal är nästan som en tidsmässig resa rakt in i dåtidens

dagliga liv på 4:e distriktets polisstation" (s. 18), skriver Bergman. Att det är en källa av ovanlig fyllighet och närhet är helt klart, och författaren skall ha beröm för att ha visat oss på den. Men trots sin rikedom lider källan av vissa brister. Den beskriver enbart polisernas arbetsliv och låter familj och fritid bara framskymta mellan raderna då och då. Den tenderar efter hand också att formaliseras till korthuggna rapporter författade på opersonligt och rutiniserat "polispråk". För att något råda bot på denna brist utnyttjar författaren också de uppteckningar i Nordiska museets samling av polisminnen, som kommer från Göteborg (7 stycken), en del fackliga jubileumsskrifter samt några memoarer.

I det förvånansvärt korta avsnittet "Material och källkritik" (s. 18) säger sig Bergman vara medveten om de fallgropar och brister som döljs i materialet, men han berättar inte mycket om sin strategi för att undvika fällorna. Här skulle jag gärna sett en utförligare diskussion om framför allt Allmänna Journalens bärkraft, pålitlighet och formaliseringsgrad. T.ex. en ganska enkel språklig analys skulle säkert ge en bild av formuleringarnas detaljskärpa (eller brist på dylik), av vad som döljer sig bakom de ordknappa rapporterna. Framför allt vore det intressant att tydligare få veta författarens uppfattning om vad som *inte* kommer till uttryck i journalerna, vad som medvetet eller på grund av rutinisering döljs bakom utsagorna. En sådan diskussion skulle också kunna bädda för en lite djävare rekonstruktion av polismännens liv utanför linjen. Genom att t.ex. följa några konstaplar vertikalt i materialet borde det vara möjligt att mana fram en bild av familj, fritid, relationer till icke-poliser, av livssyn och framtidsdrömmar. Jag menar att vår kunskap om poliserna skulle kunna tillföras ytterligare en dimension, om författaren på detta sätt vågade försöka komma konstaplarna lite mer innanför uniformen, och exempel på metodiska förebilder finns ju idag i den växande litteraturen om livshistoria.

Under rubriken "Polisforskning" (s. 2) konstaterar författaren, att poliser inte intresserat den hittillsvarande etnologiska forskningen särskilt mycket. Detta är sant, och desto bättre är det att Bergman med sin avhandling gjort en insats för att lindra denna brist. Utanför den etnologiska disciplinen har han dock funnit en del litteratur om polisarbetet hos sociologer och kriminologer,¹ och dessa hänvisar han till relativt flitigt

boken igenom. Vad som förvånar mig är emellertid, att författaren inte drar paralleller till andra s.k. professionaliseringsstudier, t.ex. Sune Sunessons om socialarbetare,² Christina Florins om lärare,³ Inga Hellbergs om veterinärer⁴ eller Åke Bernströms om officerare.⁵ Dessa studier borde ha kunnat ge både teoretiska och metodiska infallsvinklar av värde för studiet av poliser. På samma sätt saknar jag en diskussion av de tankar som presenterats om delkulturernas organisation och funktion, framförda bl. a. av Ulf Hannerz.⁶

Avhandlingen får bl. a. på grund av denna brist en oteoretisk prägel, som förstärks av det faktum att Bergmans teoretiska huvudinspiratörer Karel Kosík och Hans Georg Gadamer diskuteras på en enda sida (s. 12) i bokens inledning, varefter de lämnar scenen för gott. Jag kan helt enkelt inte begripa varför författaren såväl under resans gång som avslutningsvis avstår från att knyta an till sin teoretiska huvudfåra. Och detta särskilt som avhandlingen inte alls är så oteoretisk som den ger sken av utan faktiskt disponerad efter Kosíks idéer om dialektiken mellan individ och kollektiv som en av de viktigaste kulturskapande faktorerna. Men varför inte påminna läsaren om detta då och då och förklara hur den empiriska presentationen är ordnad efter denna förhållandevis humanistiska form av historie-materialistiskt tänkande?

¹ Särskilt gäller det Cedermark, Gunilla & Klette, Hans: *Polis, myndighet — människa*. Lund 1973 och Knutsson, Johannes: *Polisen och brottspreventionen*. Stockholm 1984.

² Sunesson, Sune: *När man inte lyckas: hinder, vanmakt och oförmåga i socialt arbete*. Stockholm 1981; Sunesson, Sune: *Konflikt, kontroll, expertis: att använda social forskning*. Lund 1988.

³ Florin, Christina: *Kampen om katedern. Feminiserings- och professionaliseringsprocessen inom den svenska folkskolans lärarkår 1860—1906*. Umeå 1987.

⁴ Hellberg, Inga: *Studier i professionell organisation. En professionsteori med tillämpning på veterinäryrket*. Göteborg 1978.

⁵ Bernström, Åke: *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920*. Stockholm 1988.

⁶ Hannerz, Ulf: *Delkulturerna och helheten. I: Hannerz, U, Liljeström, R och Löfgren, O (red): Kultur och medvetande. En tvärvetenskaplig analys*. Stockholm 1982; Hannerz, Ulf: *Över gränser. Studier i dagens socialantropologi*. Lund 1983.

En annan teoretisk ansats som kunde ha gjorts mer av är avhandlingens koppling mellan dåtid och samtid. I bokens inledning säger författaren, att ett av undersökningens huvudsyften är att belysa polisernas dagssituation med hjälp av historien. Bl. a. tar han som utgångspunkt den negativa syn på fotpatrullering och det nygamla systemet med kvarterspoliser, som polisrepresentanterna i 1981 års polisutredning så tydligt markerade. Bergman förklarar denna inställning med att polisernas syn på sin yrkesutövning är "traditionaliserad" (en term som i denna betydelse är introducerad av Gadamer, s. 12) d. v. s. att de ser fotpatrullerandet som en tillbakagång i förhållande till de strävanden som präglat yrkeskårens fackliga kamp sedan starten. Denna kamp har gått ut på att göra polisarbetet fysiskt lättare samt höja polisens sociala status och skapa symboler för distans till allmänheten. I detta perspektiv framstår fotpatrulleringen som en förlegad och deklasserande form av arbete. Jag tror att Bergman har rätt i detta, men resonemanget skulle varit mer övertygande om det återkommit då och då i framställningen och inte enbart förts i avhandlingens inledning och mycket hastigt i avslutningen. Med denna disposition är det risk att läsaren uppfattar nutidsanknytningen som i efterhand påklitrad, vilket vore synd eftersom i alla fall jag inte tror att så är fallet.

På många håll i avhandlingen understryker Bergman polisernas klassmässiga mellanposition. Medryckande beskriver han konstaplarnas moraliska klutenhet när de kommenderas ut för att skingra arbetardemonstrationer och med angiveri sabotera försöken till facklig organisation. Som författaren förtjänstfullt visar var ju poliserna oftast själva rekryterade ur arbetarklassen, och vid uppdrag som ovan nämnts blev deras funktion som maktens förlängda arm än mer uppenbar och kännbar. Bergman blundar dock inte för att sympatierna var delade; framför allt de äldre i kåren hade lättare att solidarisera sig med sina uppdragsgivare än med de bångstyriga arbetarna, som hotade den ordning som polisen var satt att upprätthålla. Inte heller på den socialistiska värdeskalen hade denna nya yrkeskategori någon given placering. Poliserna producerade ju inga lätt klassificerbara produkter med sitt arbete; det är svårt att jämföra storheter som skydd och trygghet med konkreta varor. Den klassmedvetenhet, som författaren definierar

som "en övergång från ett individuellt ansvarstagande för överlevnaden till en kollektiv solidaritet för att omskapa verkligheten" (s. 16), infann sig följaktligen inte opå kallad.

Allt detta tillsammans med ett energiskt och ibland försåtligt motstånd från polisledningen gjorde att den fackliga organiseringen gick trögt till en början. En socialistisk arbetarkommun hade bildats i Göteborg redan 1890, men först i oktober 1901 kom det första fackliga mötet för polismän till stånd. Trots viss inre oenighet och trots polismästarens hot om repressalier bildades då den fortfarande aktiva föreningen Kamratskapet. Den bakomliggande drivkraften beskriver författaren på följande sätt: "Vissa konstaplar, bland dem den stridbare Ahlgren, hade sett paralleller mellan arbetarna och den egna yrkesgruppen. Detta, tillsammans med en växande medvetenhet om övriga förändringar inom och utanför poliskåren, var de egentliga, drivande orsakerna till 'Kamratskapets' bildande. Polismännen kunde inte längre stå opåverkade av de hårdnande klassmotsättningarna..." (s. 230f). Det fackliga arbetet med såväl lönefrågor som allmänna arbetsförhållanden kom framöver att enligt författarens bedömning utgöra en grundläggande förutsättning för skapandet av "en avgränsad yrkeskultur som utifrån sina egna levnadsvillkor formulerade egna värdemönster och handlingsimperativ" (s. 249).

Med sin avhandling har Kjell Bergman gjort en god insats på flera områden. Genom idog arkivforskning har han lyft fram en hittills föga utnyttjad materialkategori, och de fakta han därur hämtat har han disponerat efter framför allt Karel Kosiks historie-materialistiska teorimodell. Bland moderna etnologer är han en av de första att dels genomföra en professionaliseringsstudie, dels ägna polisyrket en ingående analys. Och han har gjort det på ett språk som är både levande, klart och korrekt.

Den kritik som jag framfört mot Bergmans arbete synes mig ha en gemensam nämnare i överdriven försiktighet inför tolkningar och rekonstruktionsförsök samt en alltför stor respekt för idag ganska uppluckrade disponeringsprinciper. En och annan förklarande återknytning till inledningens teoretiska resonemang liksom ett djärvare pendlande mellan dåtidsbeskrivning och nutidsförhållanden skulle enligt min mening underlättat läsandet och lättat upp den stundom ganska kompakta empiriska redovisningen.

s Ni
gani-
far i
npel
mid-
som
ur-
täv-
un-
till
l till

ngar i
Sälja-
ör sin
, där
enligt
r.

blad
ng) i
k)
). K.

lse i
i ut-
923.
a of

folk-
disk

ock-

ter,
em-

gisk
ens
ret,
ens
del-

och

Seder och oseder, vanor och ovanor

Av Nils-Arvid Bringéus

Svenska vanor och ovanor. Red. av *Jonas Frykman* och *Orvar Löfgren*. Natur och Kultur. Stockholm 1991. 295 s., ill.

När vi unga folklivsforskare i Lund för trettio år sedan ville hylla vår lärare Sigfrid Svensson med en festskrift valde vi att göra den till en presentation av svensk folklivsforskning för en internationell läsekrets. Den heltäckande framställningen skilde denna festskrift från de flesta tidigare skåpmatsskrifter. Å andra sidan var vi tvungna att be hela det dåvarande svenska etnolog- och folkloristetablissemanget om hjälp. En brevkapsel på min bokhylla vittnar ännu om det omfattande förarbetet för detta institutionens första "projekt".

När en ny generation Lundaforskare dristat sig att göra om konststycket att överlämna en tematiserad festskrift till sin professor har de klarat uppgiften utan hjälp utifrån. Skriften är inte mindre "svensk" än "Schwedische Volkskunde" och liksom denna avser den att fungera som läromedel. Men den har en större inre samstämmighet — kanske delvis tack vare redaktörernas insats — samtidigt som den är ett vittnesbörd om att forskarkapaciteten vid institutionen vuxit avsevärt.

I motsats till Sigfrid Svensson, som ofta lyfte fram sina lärjungars arbete i recensioner, har jag själv varit rätt återhållsam i det avseendet eftersom det lätt kan uppfattas som en väntjänst snarare än som en värdering. Att regeln likväl inte är utan undantag vet alla som minns polemiken i Rigs spalter kring "Schwedische Volkskunde" mellan Sigfrid Svensson och John Granlund. Den gällde olika uppfattningar om elementär och systematisk folklivsforskning.

Om festskriftstraditionen i sig är en vana eller ovana kan man ha olika uppfattningar om. En

tysk professor går inte med ro i graven förrän han fått en volym på 1000 sidor, eller allra helst två. Den brevskörd jag nyligen fått mottaga av tyska kollegor i anledning av min 65-årsdag har givit mig ny insikt i att hövligheten mera utmärker kontinenten än Norden åtminstone i våra dagar. I Nordnytt 42 framställer Sven B. Ek några tankvärda funderingar "Om etnologisk gårdag och morgondag". Bl. a. frapperas han av att dagens etnologer sällan bygger på äldre arbeten än från 60-talet. "Det är som om den relevanta kunskapen skulle ha börjat ackumuleras med just det decenniet." Billy Ehns installationsföreläsning, publicerad i *Rig* 1991:1, ger syn för sängen. Den nytillträdde professorn hävdar där att den svenska etnologin utmärker sig för att vara nationell och självbespeglade. Kan en sådan karakteristik rentav bero på okunnighet om vad som utträttats före Ehn inom svensk etnologi och folkloristik både av hans företrädare och t. ex. av Lundaetnologerna? Jag hänvisar till kapitlet "Internationella kontakter" i "Folklivsarkivet i Lund 1913–1988".

Billy Ehns vänner i Lund har inte tagit spjörn mot det förflutna för att själva framstå som nydanare. Jag blir snarare överraskad av att min egen gamla sedforskning kunnat ge så många anledningar till fortsatta funderingar. Nåja, visst spåras "ta-spjörn-tekniken" indirekt också i Lunda-boken. Orvar Löfgren skriver t. ex.: "Snarare än att studera julen som ett knippe traditioner kan den därför ses som en scen, på vilken viktiga teman och motsägelser i svensk kultur spelas upp av aktörer, som för med sig högst skiftande erfarenheter och förväntningar" (s. 81). Själva har jag kanske alltför mycket tagit fasta på formsidan och dess förändring. Men det sammanhänger med att jag av ohejdad vana anlagt ett processperspektiv och att tidslinjerna ofta sträckt sig över många århundraden. Då är det inte så lätt

att bygga upp scenarier, försåvitt man inte har sådant material som de franska mentalitetshistorikerna, eller helt struntar i källkritiken.

Ett annat sätt att ta spjärn mot det förgångna utan att beröva det all heder och värdighet är att förskjuta fokuseringen t. ex. från det offentliga till det individuella. Det är just detta som är huvudpoängen med "Svenska vanor och ovanor". Sedens scen är merendels offentligheten, vanans scen är den individuella eller familjära intimsfären, vardagsrummet, köket, sängkammaren eller kanske rentav badrummet. Därmed har lundensarna också fångat en vind i tiden som i allt högre grad låter studiet av människan som kulturvarse svepa kring enskilda individer.

Trenden framträder kanske allra tydligast i Mats Lindqvists studie av Limhamnsdisponenten R. F. Berg. Lindqvist har redan i sin doktorsavhandling "Klasskamrater" lyft fram Kosiks individrelaterade teorier. En frukt av denna nya forskningsinriktning har blivit en mera nyanserad och balanserad historieskrivning samtidigt som vi börjar bli medvetna om den ökade komplexiteten i samhället. Den tid då man kunde teckna verkligheten med rena, raka linjer tycks för alltid vara förbi. Ju mer vi dekonstruerar, ju mer vi går ner på individnivå, desto mera framträder komplexiteten som i disponent Bergs fall. Mats Lindqvist har visserligen kunnat gå till dukat bord, eftersom både R. F. Berg och Cementbolaget är biograferade. Genom sin etnologiska analys lyfter han likväl fram en enskild personlighet i ett helt nytt ljus. Nog borde etnologerna i helt annan utsträckning än hittills användas för liknande uppgifter.

Att den individorienterade närbilden mycket väl kan kombineras med en kulturhistorisk bakgrundsteckning visar de båda matforskarna Renée Valeri och Anders Salomonsson i sina studier av svenskarnas kaffedrickande respektive kräftskivor. Om kaffet har det skrivits mycket tidigare, men Renée Valeri skildrar kaffet snarare som måltid än som dryck liksom den rituella kontexten. Att den speciella form som kafferepet utgör framstår i så negativ dager — alltså som en osed — menar hon närmast bero på männens utifrånuppfattning. Lika lite som gångna tiders kritik mot majstångerna är det inte kaffet i sig man riktat sig emot utan den sociala samvaron. I motsats till vad förhållandet är med kaffet har etnologerna ägnat kräftskivan föga uppmärksamhet. Anders Salomonsson finner

inte en förklaring till denna den svenskaste av alla fester i våra dagar utan flera. Men det vore synd att beröva läsaren själv njutningen av hans insiktsfulla studie genom ett referat.

Den tredje etnogastronomen i sällskapet, Ingrid Nordström, håller sig till "skick och oskick vid bordet", alltså en lätt nyansering av boktiteln. Nordström — med litteraturhistorisk bakgrund — använder scenarietekniken som utgångspunkt och som illustrationer i sin framställning. Men samtidigt förtydligar hon den genom kontrastering av olika sociala miljöer: bondesamhällets, arbetarklassens och borgerlighetens. Alla dessa tre studier visar hur väl just matbordet eller måltiden uppdukad i det gröna ägnar sig för etnologisk analys av människan som kulturvarse.

Anders Gustavsson lyfter ur sin massiva religionsetnologiska forskning fram människors hållningar och värderingar i olika väckelsemiljöer — bland missionsförbundare, schartauaner, pingstvännen, Ulf Ekman-fans och Jehovas Vittnen — men pekar i sin jämförelse snarare på likheter än olikheter. Som den processforskare han är slutar han med att säga: "Och även om man i dessa rörelser dragit upp mycket skarpa gränser mellan frälsta och ickefrälsta, mellan rätt och fel, tillåtet och förbjudet, mellan goda vanor och dåliga vanor så har också gränserna för det tillåtna och otillåtna i vardagen flyttats." Komplexiteten måste med andra ord också studeras i ett förändringsperspektiv.

Balansgången mellan sed och vana är inte helt lätt. Vanorna är visserligen mer individorienterade och svagare normativt laddade men, de är också, som Lizzie Åström framhåller, "underkastade kollektiv kontroll och påverkan inte bara från de egna utan också från andra sidan den egna delkulturens gränser" (s. 159). Detta framgår tydligt av Jochum Stattins och Orvar Löfgrens studier kring Förste april respektive julen. Stattin visar att aprilskämten inte bara har hemmet som scen utan även skolan och massmedia, alltså offentligheten. Studien infogar sig väl i bokens tema eftersom aprilskämtet kan både sprida glädje och väcka förargelse och därmed betraktas både som en vana och en ovana. Men trots att skämten kan ha kollektivt upphov (en syskonskara, skolklass eller tidningsredaktion) drabbar de oss likväl som individer: föräldrar, lärare, tidningsläsare eller TV-tittare.

Orvar Löfgren har i flera år underhållit Syd-

svenska Dagbladets läsare med små samhällskritiska julbeträktelser. Han har uppenbarligen känt ett behov av avståndstagande från traditionella etnologiska framställningar av typen "Julen i gammal nordskånsk bondesed" (titeln på min allra första tidningsartikel, Norra Skåne 21/12 1946). I "Drömmen om den perfekta julen" är hemmet hans scen och den egna erfarenheten hans källa. Men den raljanta ton som tidningskåsören kan tillåta sig lyser här helt med sin frånvaro. Tvärtom slås man genom Löfgrens många iakttagelser av att allt verkar så välbekant. Bättre kan man ju inte skriva, vare sig man är journalist eller etnolog, än att läsaren ständigt känner igen sig. Det är med andra ord inte bara "Orvars jul", utan de flesta svenskars jul på gott och ont som skildras genom kontrasten mellan dröm och verklighet. I jämförelse med äldre tiders familjejul ter sig den nutida onekligen mycket komplex, inte minst i skilsmässofamiljerna. Men det hindrar inte att också gångna tiders familjejul bjöd på dissonanser. Min far som var en känslig person kallade sin barndoms julafton för "besvikelsernas kväll" och återkallade ofta minnet av sin mor, som somnat vid grötgrytan, uttröttad av alla julförberedelser. För litet eller för mycket, vana eller ovana, julen klarar vi oss likväl inte utan. Ty även om den då detta skrives framstår som oändligt avlägsen skall vi om några månader på nytt klättra uppför vindstrappan "för att hämta ner samma gamla julkartonger, som nu hunnit laddas med ny förväntan".

Folkloristen Inger Lövkrona har valt gåtor och erotik – eller snarare gåtor om erotik – i bondesamhället som sin infallsvinkel, alltså "bondporr", som mina barn brukade säga. Det är en genre som jag också själv snuddat vid en gång, dock inte i gåtornas utan i talesättens eller de magiska formlernas gestalt. Lövkrona hävdar med rätta, att människor i äldre tid "talade mycket och ofta om sex, öppet och 'vågat'. Erotisk folklore har på ett individuellt plan tjänat som en kanal att uttrycka ett erotiskt behov och erotiska drömmar, hos både kvinnor och män". I de speciella fall jag behandlat – nämmandet av folkliga namn på könsorganen vid korykokning – är jag dock fortfarande benägen att ställa intressedominansen (att korven skulle hålla och inte spricka) framför fräckheten. Av samma anledning använde man tjuramegen ("det starkaste som finns") till piskor eller för att fästa kläppen i kyrkklockan. De dubbeltydiga gåtorna har en an-

nan konstruktion än "korybönerna". Det är mera kittlande och lustigt med det tveydiga (i gåtorna) än med det rättframma.

Gösta Arvastson med boende- och arbetslivsforskning som specialitet skriver om "stadsplan, friytor och kulturellt försvar". Han riktar därvid uppmärksamheten mot människors utnyttjande av staden, deras bruk eller missbruk av stadsrummet skulle man också kunna säga. Vanorna – eller ur stadsplanerarnas synpunkt ovanorna – brukades rentav som en strategi för att provocera de maktavande eller borgerligheten. Liksom flera av sina medförfattare anlägger Arvastson ett förändringsperspektiv. "Det pågår ett ständigt byte av stadsdelarnas kulisser" skriver han och slutar: "Vad man mer sällan analyserat är hur andra vanor och rutiner skapas, hur människor befolkar den nya staden med kulturell mening, minnen och gemensamma associationer."

Om de från landsbygden inflyttade arbetarna på 1800-talet tog de nya svenska städerna i besittning så här invandrarna i våra dagar tagit det nya landet Sverige i besittning. Gunnar Alsmark, som leder invandrarforskningen vid Etnologiska institutionen i Lund, skildrar invandrarna i mötet med svensk kultur. Genom en rad korta, men mycket talande citat från sitt omfattande intervjumaterial visar han att verkligheten är mera komplicerad än vi ofta tänker oss då vi som svenska vänner av ordning reagerar mot invandrararnas "ovanor".

Medan Alsmark ställer invandrare och svenskar emot varandra har Jonas Frykman valt att kontrastera tre generationer: min egen, 20-talisternas, hans egen, 40-talisternas, och dagens tjugoåringar. Inom ramen för sitt pågående projekt om de intellektuella väljer han att fokusera på akademikernas vardags- och festliv. Att jag läst denna uppsats med särskilt intresse beror väl bl. a. på att det är en för mig och mina barn välbekant miljö han skildrar. Hemmablind, som man lätt blir utan perspektiv, tycker jag mig börja ana varför det under några år rentav blev ett avbrott i kontakten mellan mig och min son, utan förklarlig anledning. Vi var i så hög grad båda präglade av olika tidsmonster, fast vi tillhörde samma familj. Här var det inte fråga om ett litet festtrauma, utan ett livstrauma som tornade upp sig och tycktes olösligt. Men en dag var det borta, kanske därför att tiden och mellankommande händelser givit ett nytt perspektiv. Exemplet var dessvärre eller dessbättre inte unikt, det visar

Lizzie Åström i sitt kapitel om "Den vanebildande vardagen". Men när hon i skildringen av 40-talspappan drar ut linjerna och menar att "i långt större utsträckning än på fars och farfars tid kommer Finns lille son och hans medbröder att bära med sig i livet tidigt grundlagda minnen av pappor som gett dem närhet, omvårdnad och trygghet" (s. 169) ställer jag mig ändå frågan om hon får rätt. Hör inte generationernas direkta och indirekta motsättningar, speglade genom tusentals vanor och ovanor, till människo- och samhällslivets eviga böljeslag?

Boken har en läsvänlig och sober typografi och tynges ej av noter. Däremot ansluter en resonerande bibliografi till varje artikel. "Svenskarnas vanor och ovanor" framträder också i bokillustrationerna, som dock är mera symboliska än dokumentära. Jag uppskattar därför särskilt de bilder som bär årtal och ortsangivelse, vare sig de handlar om doktorspromotionen i Lund eller demonstrationen för antijul framför domkyrkan 1968.

Att denna festskrift också i yttre avseende blivit så felfri beror uppenbarligen på Eva Swahns insatser. Måtte den – inte minst med hjälp av Gunna Gråhs omslag – bli en bokhandelsframgång hoppas den tacksamme festskriftsmottagaren och recensenten.

Jochum Stattin: Från gastkramning till gatuvåld. En etnologisk studie av svenska rädsor. Carlssons förlag. Stockholm 1990. 183 s., ill.

Bokens pärm är svart, och framsidan pryds av en varglapp. Titeln "Från gastkramning till gatuvåld" är skriven med röda bokstäver. Det skulle kunna vara omslaget till en antologi med skräcknoveller, men det är den lundensiske folklivsforskaren Jochum Stattins studie av svenska rädsor. Författaren har velat se på rädslan ur ett kulturanalytiskt perspektiv. Han har velat visa på hur tidstypiska rädsor formulerats och uttryckts, och hur de visar på skilda levnadsförhållanden. Det är alltså inte vad man är eller har varit rädd för, som är det intressanta, utan det är med Stattins egna ord "en dokumentation och analys av rädslotraditioner". Viktiga frågor att besvara blir då: Varför finns vissa rädsor i ett visst sam-

hälle, vem eller vad är det som skrämmer och vem är det som blir skrämde? Det är inte den individuella rädslan som är i centrum utan de samhälls- och kulturbundna rädsorna och då oftast som de uttrycks i folklore. Stattin jämför rädslan med vårt sätt att tala, och säger sig söka rädslans kulturella språk. Vi följer i stort sett samma grammatik, även om vi formulerar oss olika.

Som en teoretisk utgångspunkt nämner Stattin den amerikanske antropologen David Scruton, och den antologi "Sociophobics – the anthropology of fear" (1986), som han varit redaktör för. Här visas på rädslan som en kulturskapelse. "Han (Scruton) fäster uppmärksamheten på rädslan som en kulturell skapelse och försöker framlägga en slags känslornas antropologi. Termen sociophobics avser att beteckna den mänskliga rädslan såsom den uppträder och upplevs i en kontext. Rädslan förstås bäst som ett socialt fenomen insatt i sitt socio-kulturella system säger han och betonar därmed rädslan som ett inlärnt beteende som vidareförs i en kulturmiljö. Genom att framhålla samhällsaspekten i förhållande till det individuella skiljer dessa författare i sin forskning från det gängse psykologiska perspektivet på rädsla. Känslor studeras här som en uppsättning kommunikativa symboler vilkas mening inte direkt beror på individuella upplevelser" (s. 15).

För att visa hur rädslans landskap och konstruktion förändras tar Stattin fasta på två tidsperioder; bondesamhället och industrisamhället. Kring dessa två poler struktureras sedan teori och materialredovisning på olika sätt. I ett kapitel som behandlar barn och rädsla presenteras varje epok för sig. När författaren senare redovisar rädslospärrar, hur rädslan fungerar som en markör mot det okända, sker detta tematiskt; t. ex. hur rädslan för främlingar har varierat vid olika tidsperioder, eller hur rädslan för "smitta" kopplas till olika personer vid olika historiska tillfällen.

Denna uppdelning mellan bondesamhälle och industrisamhälle är i grunden bra, men frågan är om dessa två fält alltid är jämförbara, då det tenderar att bli en redovisning av rädslan på landet förr, och i staden idag? Visserligen var Sverige för hundra år sedan mer eller mindre ett jordbrukssamhälle, med huvuddelen av den svenska befolkningen boende på landet, till skillnad från idag, då de flesta bor i staden. Det är

bara det att jag genast blir nyfiken på att få veta vad stadsborna under 1800-talet var rädda för, och vad som skrämmer folket på den svenska landsbygden idag. Om vi fått se rädslan ur den aspekten, skulle då skillnaderna som redovisas mellan nu och då ha blivit lika påtagliga? Det är också viktigt att diskutera den bild av det agrara 1800-talet som framträder. Det blir i mångt och mycket en schablon av det vi har kunnat läsa i liknande studier, jfr t. ex. "Den kultiverade människan" av Frykman och Löfgren. Det behöver inte vara en felaktig bild, men det är som om Stattin redan från början vet hur resultatet av hans studie skall utfalla. Facit finns redan på annat håll.

Ett problem med Stattins studie är att han ger ett intryck av att sitta på två stolar samtidigt, dels en populärvetenskaplig, dels en vetenskapsteoretisk. När man ser till bokens form så är den populär. De många bilderna och de snärtiga rubrikerna är lockande. Smaka bara på titeln "Från gastkramning till gatuvåld". När rädslotraditionerna hos barn behandlas kallas kapitlet "Liten och rädd" och när rädsla kopplat till resande beskrivs allitererar författaren och kallar stycket "Färdmedlens faror". Allt detta är naturligtvis fantasifullt, men som läsare är det lätt att känna sig lurad. Vi får inte veta något om vare sig gastkramning eller gatuvåld, och om den varg-lapp som pryder omslaget får vi inte veta något mer än att den är funnen i Örkelljunga kyrka. Stattin säger visserligen i sin inledning att vad vi varit rädda för inte är intressant för denna studie, men mot det talar bokens form. Det är som om formen vill dölja innehållet. Dessutom måste det tilläggas att många av bilderna tycks omotiverade, då de varken kommenteras eller själva kommenterar texten.

Mot denna populära form står alltså innehållet. Ett försök att applicera antropologiska teorier på ett svenskt material. Angreppssättet är intressant och här finns möjligheter till en spännande studie. Att läsa Stattins bok är dock en splittrande upplevelse. Vi får i inledningen en redovisning av allt det insamlade material som legat till grund för boken, bl. a. arkivmaterial från Nordiska museet, ULMA, LUF och IFGH, tidningsartiklar, genomgång av tidigare forskning och ett fåtal intervjuer. Tyvärr dominerar tidigare undersökningar framställningen. Intrycket är att varje kapitel och varje stycke baserar sig på en forskningsrapport eller ett resultat, och

att Stattins egen forskning blir exempel som stödjer tidigare forskning, när det egentligen borde vara tvärtom. Visst är det intressant och roligt att få resultaten av tidigare forskning om och kring rädsla samlade i en volym, men så mycket ny kunskap tillför inte Stattins bok. Ta till exempel bokens andra kapitel "Rädslans landskap". Där redogörs för vad vi varit rädda för i Bondesamhället respektive Industrisamhället. Kapitlet skall fungera som en kunskapsbakgrund när vi läser resten av boken, och det är bra, men det blir som en kortversion av Klintbergs "Svenska folksägnen" och "Råttan i pizzen".

Ett stort problem med "Från gastkramning till gatuvåld" är den påfallande plotttrigheten. Författaren har ett material som är fyllt till bristningsgränsen med exempel, och ibland verkar det som om han vill redovisa allting. Intressanta iakttagelser och observationer passerar förbi, ofta utan tillräckliga kommentarer. Vid flera tillfällen tar författaren upp trådändar utan att följa dem till slutet och det är synd. Många av stickspåren ger nämligen mersmak. I det kapitel som behandlar tekniken och rädslan beskrivs flera teman, bl. a. "energiutvinning", "färdmedel" och "elektricitet". I varje tema finns flera bra och underhållande exempel, men de saknar i de flesta fall djup. Hur engagerande hade inte avsnittet om energin kunnat bli om författaren valt att fördjupa sig. Han inleder med att beskriva organisationen om och kring kvarnar i det pre-industriella samhället, och den rädsla och folketro som kopplas därtill. När Stattin sedan fortsätter in i vår tid och beskriver rädslan kopplad till kärnkraft då förlorar han greppet, och konstaterar att rädslan för kärnkraft kan vara förståelig. Har författaren inte haft tid och möjlighet att intervjua kring detta ämne, eller är det fortfarande för laddat och brännbart för att det skall gå? Den flyktighet som karakteriserar kapitlet om teknik går tyvärr igen på flera ställen. Om Stattin hade valt att koncentrera sig till ett mindre antal företeelser och tagit ut och fördjupat svängarna hade resultatet blivit mer intressant, då grundmaterial och teoretiska ansatser är bra. Jag saknar dock, som jag tidigare nämnt, Stattins egenhändigt insamlade material. Det slutresultat som Stattin så småningom kommer fram till, åtminstone som det uttrycks i abstract, är att under den förindustriella tiden dominerar de målinriktade rädslorna, medan rädslan idag har en mycket mer svårbegriplig karaktär. På vägen till den-

na konklusion hinner dock så många trådar trädas och så många knutar knyts, att själva slutresultatet försvinner i mängden.

Lars Kaijser

Catharina Svala: Lantbruksarkitekten Charles Emil Löfvenskiöld 1810–1888. Stad & land nr 89 1990. Diss. English summary. Alnarp 1990. 231 s., ill.

Kulturomvandlingen på landsbygden under 1800-talet är ett ämne som fortfarande är aktuellt. Den forskning som bedrivs nu för tiden är visserligen sporadisk och håller en låg profil, inte minst när det gäller byggnadskulturen. Vi ser ett nytt mönster träda fram med specialutbildningar av olika slag, sådana som kallas Museologi och Kulturvård. Studiet av den äldre byggnadskulturen är ju inget som etnologin har monopol på, tvärtom. Själv är jag lärare vid Institutionen för Kulturvård vid Göteborgs universitet och leder blivande bebyggelseantikvarier. Catharina Svalas doktorsavhandling tillhör en annan gren på det stora trädet, Sveriges Lantbruksuniversitet.

Charles Emil Löfvenskiöld var den svenska snickarglädijens fader, scenografen i det svenska bondelandskapet. Han gav gårdar och hus ett nytt ansikte, men också stationsbyggnader, stads-hotell, mejerier och fabriker. Man kan säga att han tillhörde den första generationen folkhemsbyggare, och hans ritningar och planschböcker spreds i stora upplagor. De nyinrättade hushållningssällskapen bidrog också till populariteten. Bondsöner och byggmästarelever fick lära sig ritteknik. Pedagogiken var enkel vid 1800-talets senare hälft. Man ritade av, och Löfvenskiölds ritningar utsattes för många tolkningar.

Löfvenskiöld var själv en smula tillbakadragen. Han led av astma och hade ont i knäet. Liten till växten och sjuklig när han fotvandrade mellan Klågerup och sina studier i Lund. Det var inte hans förtjänst att ritningarna blev så välkända utan det berodde snarare på att hans liv sammanföll med ett hektiskt skede av lantbrukets förändring. Sverige höll på att utvecklas till en industrialisation och de omfattande förändringarna av lantushållningen, som skiftena och hemmansklyvningarna medförde, gav arkitekterna en

plats. Men jag måste säga, att någon socialhistorisk eller kulturvetenskaplig undersökning är det inte fråga om. Det är synd. Bakgrundsteckningarna söker förklaringarna i den Löfvenskiöldska familjen. Beläsenheten i 1700- och 1800-talets hushållningslitteratur är inte heller särskilt imponerande. Mina 1700-talsstudier i byggnadskulturen låter ett annat mönster träda fram. Löfvenskiölds föreställning om en förbättrad lantushållning, och hela hans ambition att bygga en lyckligare människa, var produkter av upplysningen.

Eftervärldens dom, det "smaklösa" i hans byggnader, kunde ha varit föremål för en betydligt större diskussion. Det var inte minst folklivsforskarna som skapade den hatiska bilden. Arkitektens formspråk luktade inte folklivsforskning. De nationella taksprången utmanade byggede karakterer och erixonska kulturprovinser. Förstuvistarna såg inte lika folkliga ut som sneda dubbelkatter och götiska kök. Vad de äldre folklivsforskarna missade var en annan och mera mångtydig dimension i bondelandskapet än centraldirigering och praxis. Bondens idéer om skönhet gick inte att mäta på samma sätt som konjunkturerna.

Men bonden måste ha uppfattat inte bara det ändamålsenliga utan även det vackra i byggnaderna. Det är en intressant avhandling från Lantbruksuniversitetet och den har givit mig fler privata kulturminnen på landsbygden än tidigare, inte minst i Västergötland. Den aktualiserar frågan om en mångvetenskap. Det tjänar ingenting till att hålla på ämnesgränserna, allra minst för deras egen skull. Det kan vara berikande med många röster och det är något som jag öskt kommer att tänka på efter att ha läst Svalas undersökningar.

Det är inte alla etnologer som uppskattar dessa tendenser. I tidskriften Nord-Nytt förekommer några rader av Sven B Ek som beskriver en annan ståndpunkt. Han uttalar sig om etnologernas sätt att förlöjliga den materiella kulturen och fortsätter: "I två decennier har den föremålsantipatiska synen hämmat den svenska etnologin. Vi har frånhänt oss de i metodiskt hänseende viktiga redskap som en äldre generation utnyttjade så väl" (s. 50, nr 42 1990). Har vi det och gjorde dom det? Jag tror att det förekommer en spännande och metodologiskt intressant forskning, även om det inte står Etnologisk Institution på dörren. Sven B Ek bearbetar numera

universitetet i Göteborg med full kraft för att förhindra att Institutionen för Kulturvård skall kunna bedriva forskarutbildning inom byggnadskulturen, med hänvisning till att hans seminarium sköter den uppgiften mycket bättre. Problemet är bara att där förekommer inga avhandlingar om byggnadskulturen.

Catharina Svala väckte en tanke. En slumrande. Låt oss hälsa de nya byggnadsforskarna välkomna i gemenskapen och låt oss pröva om inte etnologins kunskaper håller måttet i en ny, mångvetenskaplig miljö. Det mår vi bara bra av.

Gösta Arvastson

Nils-Arvid Bringéus: Mat och måltid. Studie i svensk matkultur. Studier utgivna av Etnologiska sällskapet i Lund 25. Stockholm 1988. 229 s. ill.

Födans och kosthållets historiska utveckling har sedan länge räknats till den etnologiska forskningens domäner. Ett stort steg framåt tog forskningen på detta område när den då tämligen nyutnämnde professorn i nordisk etnologi, särskilt europeisk, 1960 tog initiativet till ett internationellt symposium i Lund rörande dessa frågor. Sedan dess har ett mycket stort antal skrifter framkommit som på olika sätt belyst matkulturens utveckling; bland dem också flera doktorsavhandlingar. Inte minst har Nils-Arvid Bringéus själv nedlagt en osparad möda som skriftställare även på detta ämnesområde. I den bok som här anmäles ingår en imponerande förteckning över dessa skrifter omfattande inte mindre än ett 80-tal titlar av honom inom den gastronomiska forskningens vida fält.

Eftersom många av dessa viktiga uppsatser är spridda på olika håll, i tidskrifter, årsböcker och rena tillfällighetstryck har författaren kommit på den kloka tanken att sammanföra ett urval i denna bok, som han haft vänligheten att dedicera till mig. Den enda anmärkning man måste göra i detta sammanhang är att hela den vetenskapliga apparaten i form av litteraturhänvisningar och bibliografier måst uteslutas. Läsaren måste därför uppsöka de inte alltid så lätt återfunna originaluppsatserna för att kunna rätt tillgodogöra sig den lärda framställningen.

Boken inleds med tre kapitel som skildrar måltidsvanorna i deras mera allmänna ställning. Det

gäller här lärda, synpunktsrika och välskrivna betraktelser, vars avsikt är att ställa in hushållet i vidare sammanhang och att teckna dess socio-kulturella bakgrund för att använda en av författaren uppskattad term. Det är fängslande att följa dessa tankegångar som i hög grad präglar den nu bedrivna forskningen på detta område och som i viss mån har givit denna en specifik svensk karaktär.

Härefter skildrar författaren i ett antal avsnitt ämnen som särskilt fängslat hans intresse och som sammantagna får sägas vara mönstergilla var på sitt område. De är präglade av lärdom och skarpsinne, därtill inte sällan av underfundig humor. En upprepning av kapitelrubrikerna ger en god bild av det skiftande innehållet: Syltemjölken – Drickablandning och drickasupa – Stenkakor – Långkålen – Fastlagsbullarna – Smör-lamm – Trollkonster vid korvgrytan – Trivsbiten som trickster.

Allt detta är handfast vetenskap av högsta kvalitet. Samtidigt företräder den en vidare syn på kosthållets historia, åtminstone delvis inspirerad av den tyska etnologen och kulturgeografen Günter Wiegelmans 1967 utgivna banbrytande avhandling "Alltags- und Festspeisen, Wandel und gegenwärtige Stellung".

När det gäller de svåra frågorna om födoämnenas kemisk-biologiska processer har författaren haft god hjälp av den norska etnologen och näringsfysiologen Astri Riddervold.

Sist följer i boken ett par avsnitt som behandlar matens uttryck i tro, fromhetsbruk och dikt. De vittnar om att författaren har ett teologiskt förflutet och inte upphört att intressera sig för hithörande frågor. Han är en framstående företrädare även för etnologisk-teologisk forskning.

Till slut bör läsaren av dessa rader inte undanhållas att även bokens illustrationer till läsarens förnöjelse är okonventionella och mycket upply-sande. Till en del sammanhänger detta med ett annat forskningsfält som på senare tid upptagit författarens intresse, nämligen det sydsvenska bonadsmåleriets historia. Ett flertal illustrationer har hämtats från denna märkliga bildvärld.

Som helhet är *Mat och måltid* ett betydande arbete som lämpar sig väl för den som vill orientera sig i forskningen på den gastronomiska historiens domäner.

Gösta Berg

Föreningsmeddelanden

Styrelseberättelse 1990

Föreningen för svensk kulturhistoria har under 1990 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av docent Elisabet Hidemark, professor Nils-Arvid Bringéus, docent Mats Hellspong samt föreningens sekreterare.

Under året har Föreningen genom Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet erhållit ett anslag av 47 000 kronor som bidrag till tryckning av tidskriften. Från Statens kulturråd har erhållits ett bidrag på 7 500 kronor och från Ebba och Sigfrid Svenssons fond för folklivsforskning ett bidrag på 12 768 kronor.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

1.1 1990 Ingående balanskonto

Tillgångar

Postgiro	55 563:76
Handelsbanken, allkonto	699:60
Kassa	382:70
Tidskriften RIG	1:—
	Kronor 56 647:06

Skulder

Ledamöters Fond	5 500:—
Nordiska museet	1 239:50
	6 739:50

Verksamhetsårets överskott	28 374:65
Balanserat överskott	<u>21 532:91</u>
	Kronor 56 647:06

Resultaträkning

Intäkter

Medlemsavgifter	47 355:—
Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet	47 000:—
Ebba och Sigfrid Svenssons fond	12 768:—
Statens kulturråd	7 500:—
Försäljning äldre årgångar RIG	7 567:—
Inkomsträntor	4 037:54
Diverse inkomster	630:—

126 857:54

Verksamhetsårets underskott 22 638:46

Kostnader

Tryckningskostnader och honorar	136 207:—
Diverse utgifter, porto etc	13 289:—

Kronor 149 496:—

Balansräkning 1990-12-31

Tillgångar

Postgiro	39 055:30
Handelsbanken	745:60
Kassa	382:70
Tidskriften RIG	1:—

Kronor 40 184:60

Skulder

Ledamöters fond	5 500:—
Nordiska museet	1 287:50
Obetalda fakturor	6 128:—

Balanserat överskott	49 907:56
./. årets resultat	<u>22 638:46</u>

Kronor 40 184:60

Stockholm den 30 september 1991

Elisabet Hidemark

Hans Medelius

Eivor Andersson